

“Şerhu Hutbeti’l-Beyân”da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile İlişkilendirilen Kur’ân Ayetleri ve Bunların Yorumu

Emrah DİNDİ*

Öz: Geçmişte Alevî-Bektaşî inanç ve düşünce sisteminin beslendiği eserler ve bu eserlerde bu inanç ve düşünce sistemini temellendirmek için başvurulan ayetler ve bunların yorumları günümüzde Alevî-Bektaşîleri için büyük önem arz etmektedir. O nedenle bu makalede, Alevî-Bektaşîlerin temel referanslarından biri olan, Hz. Ali’nin sözlerini ihtiva ettiği ileri sürülen “*Hutbetu’l-Beyân*” ve XV. yüzyılın ortalarında Osmanlı döneminde Seyyid Hüseyin Gaybî tarafından bu esere yapılan şerh’te, Kur’ân’a ve ayetlere yapılan atıflar ele alınmıştır. Bu bağlamda, o dönem Anadolu halkının dinî inanç ve kültürlerine ışık tutan bu şerh’te, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt tasavvuruyla ilişkilendirilen Kur’ân ayetleri ve bu ayetleri anlama, yorumlama biçimleri irdelenmiştir. Öte yandan bu ayetlerle ilişkilendirilen yorum ve rivayetlerin, Şi’î ve Sünnî kaynaklardaki yorum ve rivayetlerle bağlantısı tartışılmıştır. Araştırma neticesinde, Şerh’in, *Hutbetu’l-Beyân*’daki efsanevi Ali tasavvurunu ve Ehl-i Beyt sevgisini, ayetlerin zahirini ihmâl ve iskât ederek Kur’ân’la temellendirme çabası içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gaybî, Kur’ân, Alevî-Bektaşî, Sünnî-Şi’î, Hz. Ali.

The Qur’anic Verses Associated with the Hz. Ali and Ahl al-Bayt and Their Interpretation from “Şerh-u Hutbeti’l-Beyân”

Abstract: In the past, the books that discuss Alevi-Bektashi beliefs and its thought system and the verses, along with their interpretations, that were used to support this belief and thought system have become very important for the Alevi-Bektashi community. Therefore, in this article, “*Hutbetu’l-Beyân*”, which is one of the main references of the Alevi-Bektashis propoundly containing the words of Hz. Ali, and the references to the Qur’an and the verses in this commentary made by the Seyyid Hossein Gaybi in the middle of the 15th century during the Ottoman period are discussed. Within this context, the Qur’anic verses associated with imaginations

---

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, emrah_dindi@hotmail.com.

regarding the Hz. Ali and love of Ahl al-Beyt and the ways of understanding these verses and interpretation in this commentary that sheds light on religious beliefs and cultures of Anatolian people in that period were studied. On the other hand, the relationship between comments and narratives associated with these verses and the comments and narratives in Shia and Sunni sources were also investigated. As a result of the study, it was concluded that this commentary aims to establish a legendary Ali imagination and some mystical approaches in “*Hutbetu'l-Beyân*” with Qur'an by ignoring and discarding the apparent meanings of the verses.

Keywords: Gaybi, Qur'an, Alevi-Bektashi, Sunni-Shia, Hz. Ali.

Giriş

Alevîlik-Bektaşîlik geçmişte Türk İslam toplumunu derinden etkileyen dinî ve toplumsal bir mesele olmuştur. Bu özelliğini bugün de devam ettirmektedir. Ancak geçmişte özellikle de XVI. yüzyıl sonrası dönemde bu topluluğun mühlid, zındık olarak nitelenmeleri ve günümüzde de Kur'ân ve İslam'ın neresinde olduğunun tartışılması Alevî-Bektaşî anlayışının İslamî olup olmadığı problemini gündeme getirmiştir. Bunların İslam'a aykırı olduğu iddiasının temelinde yatan faktörlerin başında, dinin temel nassları olan Kur'ân ve hadisi anlama ve yorumlama biçimleri gelmektedir. Günümüzde de Alevî-Bektaşîlerin Kur'ân ve İslam'ın hakiki manalarına (bâtinî anlamlar) uydukları söylemi, bu durumda geçmişte Alevî-Bektaşîlere referans olmuş eserlerde Kur'ân'a bakış açısının, onu anlama ve yorumlama yönteminin kapsamlı bir araştırmaya tabi tutulmasının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Alevî-Bektaşî inanç kültürünün yayılmaya başladığı XV. yüzyıl dönemine ışık tutan Hz. Ali'nin sözlerinden mürekkebe olduğu kabul edilen Seyyid Hüseyin Gaybî'nin “Şerh-u Hutbeti'l-Beyan” adlı eserinde Kur'ân düşüncesini, onu anlama ve yorumlama biçimlerini ortaya koymanın, aynı zamanda günümüz Alevî-Bektaşîlerin XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı dönemindeki Kur'ân algılarına ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmada Kur'ân ayetlerinin istimalini ele almadan önce müellifin hayatına, eserin muhtevasına ve eserde atıfta bulunulan kaynaklara kısaca temas etmek eser hakkında genel bir fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle önce müellifin hayatı, eserin muhtevası ve kaynakları daha sonra Kur'ân'ın zâhir ve bâtin anlayışını, muhtevasının kapsamını ve Hz. Ali ve Ehl-i

Beyt’le ilişkilendirilen ayetleri ve bu ayetlerin hangi amaçla istişhad edildiğini ortaya koymaya çalışacağız.

I. Gaybî’nin Hayatı, Eserin Tahlili ve Kaynakları

A. Hayatı

Şerh-u Hutbeti’l-Beyan adlı eserin müellifi Seyyid Hüseyin Gaybî’nin hayatı, doğumu, ölümü, nerede yaşadığı ve nerede öldüğü, mezhep ve meşrebi hakkında kesin bilgi veren belgelere sahip olmamakla beraber¹ Gaybî’nin “Fütüvvetnâme” adındaki eserinde Fatih Sultan Mehmet’e övgülerde bulunması ve Osmanlıların şeceresini Fatih’e kadar dayandırmasından hareketle onun XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir.² Gaybî’nin nereli olduğu konusu da kesin bilinmemekle beraber Gölpınarlı, eserin en eski nüshasının Bursa’da bulunması, Bursa’nın fütüvvet ehlinin merkezi olması ve Bursa’da Şî’îliğe mensup İranlıların varlığından hareketle onun Bursalı olabileceğini³ ileri sürmüştür. Konya Bölge Kütüphanesinde bulunan bir başka nüshanın 1 b kısmında ise onun Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî Sivasî olduğu ifade edilmiştir. Ancak bunun katalog hazırlayan kütüphane uzmanına ait olduğu ve Sivas bölgesinde bu isimde bir zatın bulunmadığı ayrıca kaydedilmiştir.⁴

Müellifin sûfi, Şî’î ve Sünnî çevreyle olan ilişkisine gelince Gölpınarlı’nın, Gaybî’nin Fütüvvetnâme’sinde verdiği silsilede 6. kişinin Pir Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98) olması⁵ ve Gaybî’nin bu eserinde ondan alıntı yapmış olması Halvetiyye tarikatına; Şeyh Ebu’l-Vefa’dan (ö. 896/1491) nakilde bulunması Zeyniyye tarikatına ve Abdurrezzak Kâşânî’den (ö. 730/1330) nakilde bulunması fütüvvet ehline mensup biri olduğu ihtimalini güçlendirir de Sarıka-

---

¹ Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti’l-Beyan*, (Haz. M. Saffet Sarıkaya), Fakülte Kitabevi, 1. Bsk., Isparta 2004, s. 6.

² Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Akademik Yay., İstanbul 2001, s. 29; Bilal Kemikli, *Sunullah Gaybî Divan*, İnceleme-Metin, MEB., İstanbul 2000, s. 14; Gaybî, *a.g.e.*, s. XI.

³ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 30; Gaybî, *a.g.e.*, s. XI.

⁴ Kemikli, *Sunullah Gaybî Divan*, s. 13; Gaybî, *a.g.e.*, s. XI.

⁵ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 69.

ya'nın da ifade ettiği gibi Zeyniyye ve Halvetiyye henüz kurulum aşamasında olduğundan dolayı Fütüvvet ehline ve Kübrevî tarikatına mensup olma ihtimali daha güçlüdür.⁶ Kanaatimizce de eserin muhtevası ve eserin Fütüvvet ehli için kaleme alındığının ifade edilmesi de⁷ onun Fütüvvet ehline mensup biri olduğunu gösterir.

Gaybî'nin Şi'î ve Sünnîlik ile olan bağına gelince eserde 'ehl-i Sünnet ve'l-cemaat' ifadesinin kullanılması⁸ ve zaman zaman dört halifeyi yâd ederek ihtiramla anması ve onlardan çeşitli nakillerde bulunması,⁹ ayrıca Hasan-ı Basrî, İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Şafiî, İmâm-ı Gazalî, Mevlanâ ve Yûnus Emre gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinden nakillerde bulunması,¹⁰ Ehl-i Sünnet kaynakları ve Ehl-i Sünnetle olan bağını ortaya koymaktadır. Ancak eserde sürekli Hz. Ali'nin efsanevî yüceliğinden, on iki imamdan ve onların masumiyetinden, ayet ve hadislerin Şi'î gelenekte olduğu gibi Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in muhabbet ve yüceliğine yorumlanması gibi unsurlar, Gölpınarlı'nın ifadesiyle onun Şi'î, Safevî müridi olduğu ihtimalini artırmaktadır.¹¹ Özellikle de Safevîliğin Kübrevî, Halvetî tasavvuf çevresine mensup olduğu ve Hz. Ali ile ilgili kabullerin Kübrevî-Halvetî çevrede de Şi'î-Safevî gelenekten pek farklı olmadığı görülürse¹² onun ait olduğu çevre daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Kanaatimizce eğer eserden hareketle bir sonuca varılacaksa Gaybî'nin "Gördüm ki Rum vilayetinde nice aziz kardaşlarımız yetişdi kim ehl-i erkân-u muhibb-i hanedân u kemerbeste-i Şâh-ı Merdân ehl-i yed ü ehl-i şed ü sahib-i fütüvvet ü ehl-i mürüvvet ü Ehl-i Sünnet cemaat dururlar. Ve enbiyânun ve evliyânun sülûkin ve meşâyihlerin râh-ı rûşenin sulehânın ve budelânun menâkıbın dillerinde zıkr ve gönüllerinde fikr kılurlar. Fakir bunların için tarîk-i fütüvvette ve uhuvette ve sülûk-u safada ve menâkıbat-ı evliyâda kudemânın kelîmâtından müntehâb kılup Türkî dilinde bir nice risâle inşa

⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. XII.

⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 6.

⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 20, 25, 28, 67, 70, 72, 77, 82, 91, 93, 95, 113, 114.

⁹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 5, 15, 60, 105, 107.

¹⁰ Gaybî, *a.g.e.*, s. 13, 43, 47, 69, 92, 116.

¹¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 53; Gaybî, *a.g.e.*, s. XIII.

¹² Gaybî, *a.g.e.*, s. XV.

itmişdüm”¹³ ifadelerinden XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu’da Sünnî Türkmen kitlelerinde yiğitlik, ahlak ve keramet gibi konularda enbiya ve evliya menâkıbının çok yaygın bir kültür olmasından dolayı ve Hz. Ali’nin de bu kültürün bir figürü olması hasebiyle kaleme alındığı ihtimalini güçlendirmektedir.

B. Eser ve Muhtevası Hakkında

“Hutbetu’l-Beyân”¹⁴ adlı eserin Hz. Ali’ye aidiyeti konusunda Şi’î bibliyografya kitabı “*Ez-Zeria*”da bu eserin Hz. Ali’ye nispet edildiği ve onun hasletlerinden bahseden yetmiş sözden ibaret olduğu ve Selman-ı Farisî’den naklen bu hutbelerin Harici Süveyd b. Nevfel el-Hilâlî’ye karşı irad edildiği belirtilmiştir.¹⁵ Gaybî ise bu eserin asıl isminin, “Kitab-ı Enaniyyet-i Ali” olduğunu ancak bunun “Hutbetu’l-Beyân” adıyla meşhur olduğunu, Muaviye ile Hz. Ali’nin, Hz. Osman’dan sonra hilafet davasına kimin hak sahibi olduğu konusunda Hz. Ali’nin, Muaviye’ye karşı kendisinin daha üstün/fazıl olduğunu ileri sürmesi karşılığında Muaviye’nin, “Yâ Ali kendü faziletün beyan kıl ta istihka-

---

¹³ Gaybî, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁴ “Hutbetu’l-Beyân” ve onun şerhi olan “Şerh-u Hutbeti’l-Beyân”ın isim olarak Alevîler tarafından fek fazla bilinmediği ifade edilse de XV. yüzyıldan itibaren Anadolu’da Alevîler bu eserin muhtevasından özellikle de eserdeki Hz. Ali tasavvurundan büyük oranda beslenmişlerdir. Günümüzdeki çalışmalarda ise bu eser, Alevî-Bektaşîlerin meşhur kaynakları ve yazmaları arasında gösterilmektedir. Bkz. Abdalbâkî Gölpınarlı, “Şeyh Seyyid Gaybî Oğlu Şeyh Seyyid Huseyn’in ‘Fütüvvet-Nâme’si”, *İÜİFM*, sy. XVII/I-IV, İstanbul 1955-1956, s. 30; Harun Yıldız, “Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, c. XIV, sy. 30, Yaz 2004, s. 323-359; Doğan Kaplan, “Konya Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Alevîlik ve Bektaşîlikle İlgili Yazma Eserler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012/62, s. 305-324; İsmail Kaplan, Alevî İnancının Kaynakları ve Alevîlerde Tanrı Kelamına (Kutsal Kitaplara) Bakış: <http://alevi.com,TR/wp-content/uploads/2011/10/Aleviligin-kaynaklari.pdf>, 21.08.2016.

¹⁵ Âga Bozorg-ı et-Tahrânî, *ez-Zeria ilâ Tesânifi’ş-Şîa*, Dârü’l-Edvâ, 3. Bsk., Beyrut 1983, c. VII, s. 200-201.

kın ne kadardır zâhir ola ve bey'ate layık kimdir biline” sözü karşılığında kendisinin kim olduğunun bilinmesi için bu sözleri söylediğini aktarır.¹⁶

Bu hutbeyi ilk defa sûfi ve gulât birisi olan hafız Receb el-Bursî (ö. 813/1410) adlı şahıs “Meşâriku'l-Envâr” adlı kitabında fakat *Hutbetu'l-Beyân* adı ile değil başka bir ad ile ve hiç bir sened, hiç bir kaynak göstermeden İmâm Ali'ye nispet etmiştir.¹⁷ İkinci olarak da Şeyh Ali el-Yezîdî el-Hâirî (ö.1355/1937) rivayet etmiştir. Hutbeyi rivayet eden Şeyh Ali el-Yezîdî el-Hâirî hutbenin bir birinden farklı üç nüshası olduğunu söylemektedir. Hutbenin ilk nüshasını senedli olarak; ikinci nüshayı hiç bir sened belirtmeden; üçüncü nüshayı ise sünnî bir sûfi olan Muhammed b. Talha eş-Şafîi'nin “ed-Durrul Muntazam” kitabından aktarmaktadır.¹⁸ Allâme Meclisî (ö.1110/1698) kitabında sapkınlık, yanlışlık ve guluv olduğundan dolayı tek başına rivayet ettiği haberlerde el-Bursî'ye güvenmediğini ancak muteber kaynaklardan alınan haberlere muvafık olan rivayetleri aldığını ifade etmiştir.¹⁹ Seyyid Hûî de kendisine bu hutbe hakkında sorulduğunda bunun aslının olmadığını²⁰ Allame Meclisî de “Hutbetu'l-Beyân” ve benzeri eserlerin gulât vb. kitaplar dışında başka yerlerde bulunmadığını ifade etmişlerdir.²¹ Tüm bunlara ek olarak Ali el-Yezîdî el-Hâirî'nin Hutbe'nin birinci nüshasında vermiş olduğu beş ravinin hiç bir rical, tabakat ve biyografi kitabında adlarının geçmemesi, İslâmî kaynaklarda kendilerinden bir tek hadis rivayet edilmemiş olan kimseler olması da eserin uydurma olasılığını, Hz. Ali'ye nispetinin ihtimalden uzak olduğunu düşündürüyor. Ayrıca Hutbe'nin dayandırıldığı üçüncü sened Sünnî-sûfi âlim

¹⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁷ el-Hâfız Receb el-Bursî, *Meşâriku Envâri'l-Yakîn*, (thk. es-Seyyid Ali Âşûr), Müessesetu'l-A'lemî, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1999, s. 269.

¹⁸ Ali el-Yezîdî el-Hâirî, *İlzâmu'n-Nâsib fî İsbâti'l-Hucceti'l-Ğâib*, Dâru ve Matbaatu'n-Nu'mân, 3. Bsk., Beyrut-Lübnan 1971, c. II, s. 178, 213, 232-233.

¹⁹ Allâme Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâri'l-Câmiati li-Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, (thk. Lecne mine'l-Ulemâi ve'l-Muhakkikîne'l-Ehissâ'), Müessesetu'l-A'lemî, Beyrut-Lübnan 2008, c. I, s. 22.

²⁰ Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Müsevî el-Hûî, *Sirâtu'n-Necât fî Ecvibeti'l-İstiftâât*, (Ta'l. el-Mirzâ eş-Şeyh Cevâd et-Tebrîzî), Matbaatu Selmân el-Fârisî, 1. Bsk. yy. 1416, c. I, s. 471.

²¹ Allâme Şeyhu'l-İslâm Muhamed Bâkir el-Meclisî, *Mir'âtu'l-Ukûl fî Şerhi Ahbâri Âli'r-Rasûl*, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Tahrân 1375, c. III, s. 143.

olan Muhammed b. Talha b. Muhammed b. Hasan Şeyh Kemaliddin Ebu Sellâm el-Kureşî, el-Adevî, en-Nuseybî, eş-Şafiî, el-Muftî'nin de (ö. 652) harufî ilmin hezeyanlarına dâhil olduğu, zahidâne bir yaşam sürdürdüğünün²² harfler, daireler ve cifr ilminde müracaat kaynağı olduğunun ifade edilmesi²³ de bunu teyit eder.

Seyyid Hüseyin'in şerhine gelince eserden bunun XV. yüzyılın ortalarında yazıldığı anlaşılıyor. Eserin giriş bölümünde müellifinin Seyyid Hüseyin Gaybî olduğunun ifade edildiğini görüyoruz.²⁴ Arabî ve Farsî dillerinde pek çok şerhi bulunan bu eseri, Türkî dilinde kaleme almayı arzulamasının nedenini de Anadolu'da ehl-i erkân muhibbi hanedan, sahib-i fütüvvet ehl-i mürüvvet ve ehl-i sünnet cemaat arasında enbiyânın, evliyânın, meşâyihın, sülehânın ve budalânın menâkıbının dolaşması ve kendisinin de Türkî dilinde pek çok menâkıbı kaleme almış olması, yukarıda adları geçen bu kardeşlerin Hz. Ali'yi tanımaları ve tanıdıkları oranda ona muhabbet duymaları ve kendine de bir dua kılmaları şeklinde ifade etmiştir.²⁵ Görüldüğü gibi şerh, menâkıb kültürüyle dinî duygularını besleyen Anadolu Alperenlerini adab ve erkân bakımından bilgilendirmeyi amaç edinmiştir. Ne yazık ki iyi niyetle şerhedilen eser Sarıkaya'nın ifadesiyle daha sonraları Safevî-Şiî propaganda da kullanılır

---

²² Şemsuddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006, c. XVI, s. 447; Salâhuddîn Halil b. Aybek es-Safadî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnâvût-Tezkî Mustafâ), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyî, I. Bsk., Beyrut- Lübnan 2000, c. III, s. 146.

²³ *Keşfu'z-Zunûn*'da da Muhammed b. Talha b. Muhammed eş-Şafiî'nin, “Salih bir kardeşinin olduğu halvette iken kendisine açılan bir levhadaki bir takım şekil ve harfler, remizler gösterildiği, uyuduğunda rüyasında bunların anlamlarının çözümlenmesinde Hz. Ali'nin, kendisine Muhammed eş-Şafiî'yi işaret ettiği ve Cifr ile şöhret olduğu” yer almıştır. Bkz. Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebi Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, Mektebetu'l-Müsennâ, Bağdâd 1941, c. I, s. 734.

²⁴ Gaybî, *a.g.e.*, s. 6.

²⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 6. Gaybî bu şerhin dışında Fütüvvet ehli için tasavvufî muhtevaya sahip “*Fütüvvetnâme*” ve “*Şerh-u Nâdi Ali*” adında eserler de kaleme almıştır. *Fütüvvetnâme*, Abdulbaki Gölpınarlı tarafından 1960'ta yayınlanmıştır. Bkz. M. Safet Sarıkaya, “Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi”, *İslamiyat*, VI/3, Ankara 2003, s. 94-95.

olmuştur.²⁶ Eseri latinize eden Saffet Sarıkaya pek çok kütüphanede eserin nüshalarının yer aldığını ancak bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 1496 numaralı nüshayı esas aldığını, bu metinde tespit edilen bazı eksikliklerin ise Milli Kütüphane A 3581 numaralı nüshadan tamamlama yoluna gittiğini ifade etmiştir.²⁷

Eserin metin analizine gelince metnin Arapça bir dua ve münacat ile başladığı İslamî gelenekte olduğu gibi hamdele ve salvele ile devam ettiği görülür. Eser Hz. Ali'nin yetmiş kelimesini (sözünü) ihtiva etmektedir. Hz. Ali'nin yetmiş sözü tek tek ele alınıp şerh edilmiştir. Hz. Ali'nin sözleri Arapça metin olarak verilmiş ve bu yetmiş sözün her birinden önce Hz. Ali farklı sıfatlarla vasfedilerek anılmıştır. Bu sözlerin hemen ardından Türkçesi verilmiş ve bu sözlerin doğruluğuna dair mutlaka Hz. Peygamber'den Hz. Ali'nin yüceliği ve fazileti ile ilgili bir hadis serdedilmiştir. Ardından da bu sözlerle ilgili genellikle doğrudan veya dolaylı olarak yorumla ilişkilendirilen bir veya bir kaç ayet yazılmıştır. Serdedilen bu ayet ve hadislerin de hemen ardından Türkçesi verilmiştir. Sözlere destek için getirilen ayet ve hadisler, genellikle Hz. Ali'nin şahsiyeti, fazileti, ahlakı, ilminin yüceliği ve nûr-ı velâyete ve vâsiyy-i nübüvete dayalı efsanevî kişiliği ile ilgilidir. Dolayısıyla şerh, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi oluşturma çabası içerisinde Anadolu'da Fütüvvet ehlinin zihinlerinde destanlaşan, gönüllerinde taht kurmuş olan, cömertliklerini, yiğitliklerini ve ahlaki güzelliklerini kendisiyle dile getirdikleri Hz. Ali'nin "menâkıb" ve "fezâil"inin adeta bir portresi gibidir.

C. Eserde Atıfta Bulunulan Şahıs ve Kaynaklar

Eserde temel kaynak olarak Hz. Peygamber'in hadisleri ve ayetler kullanılmıştır. Hadisler doğrudan Hz. Peygamber'den nakledildiği gibi çoğunlukla bir sahabe, bazen de iki veya birkaç sahabe tarikiyle²⁸ Hz. Peygamber'den nakledilmektedir. Bu hadisler en çok İbn Abbas tarikiyle rivayet edilmiştir.²⁹ Hadislerin rivayet edildiği sahabe kanalında ikinci sırayı Hz. Ali³⁰ almaktadır. Ancak

²⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. XV.

²⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. XVII.

²⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 22, 44, 47.

²⁹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 12, 13, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 30, 32, 47, 77, 96, 98, 99, 139, 143.

³⁰ Gaybî, *a.g.e.*, s. 18, 41, 58, 70, 71, 76, 95, 99, 101, 103.

Hz. Ali, doğrudan kendi sözlerinin aktarılması bakımından eserde önemli bir yer işgal eder.³¹ Ayrıca bu sahabelerin dışında başka sahabe kanallarıyla da Hz. Peygamber’den nakiller yapılmıştır. Eserde İmâm Mûsa Kâzım, İmâm Zeynel-Âbidin, Hasan b. Alî, Alî b. Hüseyin ve Câfer-i Sâdık’tan da rivayetlerde bulunmuştur.³²

Şerh-u Hutbeti’l-Beyân’da Sahabe ve Tabiun dışında ismi geçen ve kendilerinden alıntı yapılan kaynaklar ise Hz. Ali’ye atfedilen *Cefr-u Câmi*,³³ *Nehcü’l-Belâğa*,³⁴ *Kelime-i Sâd*,³⁵ *Bâb-ı İlm-i Hall-i Müşkilât*,³⁶ İmâm Gazali’nin *İhyâ’sı*,³⁷ Şeyh İbn Vefa’nın *Sâz-ı İrfân*’ı,³⁸ Kâşânî’nin *Te’vilât-ı*³⁹ ve *Dı Bendi*, *Ejdeha*, *Selman-ı Faris* ve *Hikâyet-i Dest-i Erzene* gibi menâkıbtan bahsettiği ifade edilen eserlerdir.⁴⁰ Bunların dışında eserleri zikredilmeden kendilerine atıfta bulunmakla yetinilen kişiler de vardır. Bunlar da; İmâm Müslim,⁴¹ İbn Arabî,⁴² Hallâc-ı Mansur, Şeyh Şiblî, Beyâzıd-ı Bestâmî, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Ebu’l-Hasen Harakânî’dir.⁴³

Yukarıda geçen Hz. Ali’ye atfedilen “*Cefr-u Câmi*”nin Şi’î kaynaklarda Hz. Ali veya Câfer-i Sâdık’a nispetinin uydurma olduğunu ileri sürenler de vardır.⁴⁴ “*Kelime-i Sâd*” adlı kitabın ise Hz. Ali’ye ait sözlerden ibaret olduğu, “*Terceme-i Sâd-Kelime-i İmâm Ali*”, “*Sâd Kelime-i Hazret-i Ali*”, “*Sâd Kelime-i Emîri’l-Mü’minin Ali*” vb. toplam altı farklı nüshayla Süleymaniye Kütüphanesi’nin farklı bölümlerinde yer aldığı ancak bu eserlerin müelliflerinin

³¹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 18, 41, 58, 70, 71, 76, 95, 99, 101, 103.

³² Gaybî, *a.g.e.*, s. 41, 19, 32, 19, 47, 112.

³³ Gaybî, *a.g.e.*, s. 26, 27, 68, 101.

³⁴ Gaybî, *a.g.e.*, s. 49.

³⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 56.

³⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. 34.

³⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 69.

³⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 90, 131, 133.

³⁹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 112, 120.

⁴⁰ Gaybî, *a.g.e.*, s. 90.

⁴¹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 67.

⁴² Gaybî, *a.g.e.*, s. 113, 128.

⁴³ Gaybî, *a.g.e.*, s. 128.

⁴⁴ Mustafa Öztürk, *Kur’an ve Aşırı Yorum*, Avrasya Yayın Reklam Mat., Ankara 2003, s. 263-265; Metin Yurdagür, “Cefr”, *DİA*, 1993, c. VII, s. 216-217.

bilinmediği ifade edilmiştir.⁴⁵ Şeyh İbn Vefa'dan birkaç yerde yapılan alıntılarının tamamen şiir olması ise, "Sâz-ı İrfân"ın bir şiir kitabı olma olasılığını artırıyor. *Dı Bendi*, *Ejdeha*, *Selmân-ı Fârisi* ve *Hikâyet-i Dest-i Erzene* gibi eserlerin de o dönemde Anadolu'da Hz. Ali ile ilgili yaygın menâkıb kitapları olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü Gaybî bunların kendi döneminde dillerde dolaşan menâkıb olduğunu ifade ediyor.⁴⁶

II. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le İlişkilendirilen Ayetler

A. Kur'ân'ın Zâhir ve Bâtını

İslamî gelenekte ve özellikle de sûfizimde ve onun bir uzantısı olan Alevî-Bektaşî geleneğinde Kur'ân'ın zâhir-bâtın şeklinde iki anlam kalıbına sahip olduğu anlayışı, Alevî-Bektaşî temel referanslarından biri olan "Şerh-u Hutbeti'l-Beyan"da da aynı şekilde devam etmektedir.⁴⁷ Gaybî, "Kur'ân'ın zâhiri var bâtını var, bâtını içinde bâtını var, ta yedi bâtına kadar"⁴⁸ şeklinde Hz. Peygamber'den yaptığı nakillerle bunu ifade etmeye çalışmıştır. Öyle ki Alevî Kur'ân anlayışında Kur'ân'ın bir zâhirinin varlığı ve yedi bâtına kadar yedi bâtın manasının var olduğu düşüncesi, Kur'ân lafzılarının tahammül edemeyeceği yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ayetleri çok rahat bir şekilde Hz. Ali ve onun efsanevî kişiliği, Ehl-i Beyt imamları, tevellâ ve teberrà ilkeleri doğrultusunda yorumlayabilmişlerdir. Gaybî'nin bu eserin-

⁴⁵ Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 102-125.

⁴⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 9, 48, 120.

⁴⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 9, 120; Kur'ân'ın her ayetinin bir bir zâhiri ve bir bâtınının olduğuna, yedi harf üzere indirildiğine dair hadisler konusunda bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Hallâd b. Ubeydillah el-'Atkî el-Marûf bi'l-Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehâr el-Marûf bi-Müsnedi'l-Bezzâr*, (thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Bsk., el-Medînetu'l-Münevvere 1993, (Diğer cilt bsk., 1986), c. V, s. 441; Hâfız Ahmed b. Ali b. el-Mesunî et-Temîmî Ebi Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dâru'l-Me'mûn, 1. Bsk., Dımeşk 1987, c. IX, s. 278; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme b. Abdi'l-Melik b. Seleme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrut 1494, c. VIII, s. 109.

de Kur’ân ayetlerinin Hz. Ali ve onun efsanevî kişiliği, Ehl-i Beyt muhabbeti ile ilişkilendirilmesi de bu gerçeği yani Kur’ân’ın zâhirî mana dışında bir takım bâtinî anlamlar taşıdığı itikatlarını ve bu itikatların yansımalarını ortaya koymaktadır. O nedenle Kur’ân’ın her ayetinin bir bâtını olduğu şeklindeki bu anlayış, İslam dünyasında özellikle de Şi’â ve Anadolu Aleviliğinde mezhebî ve meşrebî yorumları Kur’ân’a söyletme çabasına zemin hazırlamış ve zaman zaman lafızların zâhirini iskât ve ihmâle de kapı aralamıştır. Elbetteki işârî, bâtinî yorumlar, sadece Şi’â ve Aleviliğe özgü bir mesele değildir. Aslında tasavvufî bütün yapılanmalarda fazlasıyla görülen bir durumdur. Dolayısıyla özünde tasavvufî bir yapı arzeden Anadolu Alevî-Bektaşiliği de bu durumdan müstağni kalmamıştır.

Kur’ân’ı zâhir ve bâtin bilgisiyle gerçek manada kimlerin anlayabileceği meselesine de eserde değinilmiştir. Yalnızca Hz. Ali ve onun devamı olan imamların Kur’ân’ı anlayıp yorumlayacaklarına dair Şi’â’nın bu anlayışının Anadolu’daki menâkıbnâmelerde devam ettirildiğini görüyoruz. O bakımdan Gaybî, Hz. Ali’nin, Kur’ân’ın hem zâhirini hem de bâtını bildiğini ve başkalarının Kur’ân’ın bâtını zapt edemeyeceklerini ifade eder.⁴⁹ Hacı Bektaş Veli’ye nispet edilen *Vilâyetnâme*’de de Hz. Muhammed’in ve Hz. Ali’nin Hacı Bektaş’ın yanına gelip zâhir ve bâtin bilgisinden bahsedip Kur’ân’ın zâhir ve bâtını ona öğretmiş olduklarına dair yer alan menkıbeler,⁵⁰ Alevî-Bektaşî geleneğinde tasavvufta olduğu gibi zâhir-bâtin/öz-şekil ikilemi şeklinde çatallanan bir Kur’ân anlayışının öteden beri daima var olduğunu ortaya koymanın yanında, sadece özel yetkili kişilerin (Hz. Ali ve ona varis olan imamların) Kur’ân’ı anlayıp yorumlayacağına dair Şi’â’nın, temel doktrininin Anadolu’da da az çok sürdürüldüğünü gösterir.

---

⁴⁹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 9; Kur’ân’ın zâhir ve bâtin bilgisinin Hz. Ali’nin katında olduğu konusunda İbn Mes’ud’dan gelen rivayet hususunda bkz. Nurullâh el-Hüseynî el-Mar’âşî et-Tüsterî, *İhkâku’l-Hak ve İzhâku’l-Bâtıl*, Mektebetu Ayetullahi’l-Uzmâ el-Mar’âşî, Kum 1986, c. V, s. 515.

⁵⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilâyetnâme*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılab Kitabevi, Nurgök Matbaası, İstanbul 1958, s. 5.

B. Kur'ân'ın Muhtevasının Kapsamı

“*Hutbetu'l-Beyân*”, Hz. Ali'ye nispet edilen ve genel olarak onun ilmi, ahlakı, cesur kişiliği, velî ve vâsî oluşuyla ilgili esrarengizliklerinden bahseden bir eserdir. Bu nedenle eserin şerhinde yer alan ayet ve hadisler, XV. yüzyıl Anadolu erenlerinin muhayyilelerinde Hz. Ali ile ilgili efsanevî tasavvur ve itikatların dayanağı veya destekleyici bir unsuru olarak ele alınmıştır.

İslamî gelenekte olduğu gibi⁵¹ Gaybî'de de “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”⁵² ayetinin iktibasıyla Kur'ân'ın, bütün nesnelere ilmini içine aldığı yaş ve kuru her şeyin Kur'ân'da olduğu düşüncesi hakimdir.⁵³ Bu anlayış Alevî-Bektaşilerin piri Hacı Bektaş-ı Veli'de de aynı ve benzeri ayetlerin iktibasıyla ifade edilmeye çalışılmıştır.⁵⁴ Kur'ân'ın bütün ilimleri kapsadığı fikri Tüsterî (ö. 283–296/896–905) ve Serrâc (ö. 378/988) gibi Sünnî mutasavvıflar tarafından da benzeri ayetlerin iktibasıyla ifade edilmeye çalışılmış olması,⁵⁵ bunun sadece Alevî-Bektaşiliğe özgü bir tasavvur değil aynı zamanda

⁵¹ Kur'ân'ın bir mana deryası olduğu ve her tür ilmi ve nesneyi kapsadığı fikrini önceki âlimlerden Gazâlî, Râzî, Zerkeşî, Suyûtî ve Ebu'l-Fazl el-Mürsi, çağımızda ise bu düşünceyi, “*Cevahir fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*” adlı tefsirin sahibi Tantavi Cevherî, “*Keşfu'l-Esrari'n-Nuraniyye el-Kur'aniyye*” isimli eserin müellifi Muhammed b. Ahmed el-İskenderani, Gazi Ahmet Muhtar ve Abdurrahman el-Kevakibi vb. kişiler ileri sürmüşlerdir. (M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., 8. Bsk., Konya 2004, s. 100-101).

⁵² En'âm, 6/59; Ayrıca benzeri bir ayet için bkz. Yâsîn, 36/12.

⁵³ Gaybî, *a.g.e.*, s. 9; Tefsirlerde ise buradaki “kitâbin mübîn” ifadesi levhi mahfûz ve Allah'ın ilmi olarak yorumlanmıştır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. V, s. 211; Ebu'l-Kâsım Carullah Muhammed b. Ömer Muhammed *ez-Zemahşerî*, *el-Keşşâf*, (Tas. Muhammed Abdusselâm Şâhin), *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. Bsk., Beyrut 1995, c. II, s. 30; el-Fahr er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, *Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyyi*, 2. Bsk., Beyrut 1997.c. V, s. 12; Nesefî, *Medârik*, c. I, s. 510.

⁵⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, (Haz. Esad Coşan), Seha Neşriyat, Ankara ty., s. 3, 32, 61; Emrah Dindi, *Alevî-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 56-59.

⁵⁵ Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Mısır 1329, s. 60; Ebû Nasr et-Tusî es-Serrâc, *el-Luma'*, (thk. Abdulhalim Mahmud Taha-Abdülbaki Surur), *Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse*, Mısır 1960, s. 107.

kökleri Sünnî gelenekte ve bütün mutasavvıflarda var olan geleneksel bir anlayış olduğunu da ortaya koymaktadır.

Gaybî, Allah'ın yüz dört kitap gönderdiğini, bu kitaplarda olan her şeyin üç kitapta yani Tevrat, Zebur ve İncil'de yer aldığını, bunlarda da her ne ilim varsa hepsinin Kur'ân'da, Kur'ân'da var olanın ise Fâtiha'da, Fâtiha'da var olanın Besmele'de, Besmele'de var olanın “ب” harfinde muhtevi olduğunu, “ب” harfinin altındaki noktanın ise Hz. Ali olduğunu beyan etmiştir.⁵⁶ Aynı düşüncenin Hacı Bektaş-ı Veli'de de yer aldığını fakat “ب” ve altındaki noktayla Hz. Ali'nin ilişkilendirilmediği,⁵⁷ dolayısıyla da XV. ve XVI. yüzyıllarda Şi'î propagandalarının tesiriyle Alevî-Bektaşilikte Şi'î merkezli bir yoruma kayıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923) tarafından Kur'ân kelimesinin anlamlarından birinde Kur'ân lafzının “Geçmiş kitapların meyvelerini toplama anlamını tazammun eder.”⁵⁸ şeklinde ifade edilmesi, Alevî-Bektaşî geleneğinde Kur'ân'ın diğer kutsal kitapları cem' ettiği yaklaşımının oldukça manidar bir yaklaşım olduğu, bir başka ifadeyle Kur'ân'da bir çok ayette “Kendinden öncekileri tasdik eden bir kitap”⁵⁹ şeklinde ifade edilen ilahî ilkenin bir açılımı olduğu anlaşılır. Hz. Ali gerek Şi'â'da gerek Anadolu Aleviliğinde Kur'ân ile özdeşleştirildiğinden ve Nâtık-ı Kur'ân

---

⁵⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. 25; Hz. Peygamber'e nispet edilen bu hadis için bkz. Süleyman b. İbrâhim Kelan b. Muhammed Bâbâ Havâce el-Hüseynî el-Belhî el-Kundûzî, *Yenâbiu'l-Mevedde*, (Tas. Alaüddîn el-A'lemî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1997, c. 1-3, s. 81-82; Hz. Ali'nin ilminin sınırsızlığını ifade eden bu anlayışın Alevî-Bektaşî geleneğinde yaygın bir inanış olduğu hususunda bkz. Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Anadolu Kültür Yay., İstanbul 1990, s. 210; M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İçyüzü, Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir?* Maarif Matbaası, 2. Bsk., İstanbul ty., s. 20; Harun Yıldız, “Ehl-i Beyt İnanışlarının Anadolu Alevileri Üzerindeki İzdüşümleri”, *Ma'rife (Ehl-i Beyt Sayısı)*, Yıl: 3, Sayı: 4, Kış 2004, s. 297-317.

⁵⁷ Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, (Haz. Rüştü Şardağ), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 28; Dindi, *a.g.e.*, s. 61-63.

⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 8. Bsk., Ankara 1991, s. 32; Ayrıca “Kur'ân” kelimesinin ilk harfinin kesra okunuşuyla cem' anlamına geldiği hususunda bkz. Seyyid Şerif Cürçani, *Ta'rifat*, Matbaayı Ahmet Kamil, İstanbul 1327, s. 116.

⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/3-39; Nisâ, 4/47; Mâide, 5/48; En'âm, 6/92.

olarak⁶⁰ kabul edildiğinden dolayı bu ve buna benzer Kur'ân'da geçen ayetler, Hz. Ali'nin ilmiyle her şeyin bilgisinin, Kur'ân'ın zâhir ve bâtin bilgisinin kendisinde toplanmış olmasıyla irtibatlandırılmıştır.⁶¹

C. Kur'ân'ın Yorum ve Te'vili

Sünnî İslam geleneğinde Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada, onun manalarına vâkıf olmada sadece belli bilimsel kriterleri taşımış olmanın dışında kutsallığına inanılan yorum otoriteleri söz konusu edilmezken, Şi'â'da Kur'ân'ın gerçek yorumunu ve manalarını yalnızca Ehl-i Beyt imamlarının bilebileceği, çünkü bütün peygamberlerin ilminin Hz. Ali'de ve ondan sonra gelen imamlarda toplandığı ve onların Hz Peygamber'in ev halkı oldukları inancı vardır.⁶²

Anadolu'da Alevî-Bektaşî geleneğinde önemli bir etkiye sahip olan bu eserde, Gaybî, Peygamber'den sonra gayb ilmine ve bütün eşyanın bilgisine sahip olan yegâne kişinin, Hz. Ali olduğunu ve bunu da “Ben şehristân-ı ilmi Hüdâ'yım/hikmet yurduyum, Ali ol şehristânın kapısıdır.”⁶³, “Cem'-i ilmi Hak Teâlâ altı bahis kıldı; bir bahsini cem'i dünya halkına verdi. Ve beş bahsi Ali'de kaldı. Kimse ona vâkıf olmadı.”⁶⁴ şeklinde Hz. Peygamber'e nispet

⁶⁰ Kundûzî, *Yenâbü'l-Mevedde*, s. 82.

⁶¹ Bkz. Kundûzî, *Yenâbü'l-Mevedde*, s. 82, 89.

⁶² Süleyman Ateş, “İmamiyye Şi'âsı'nın Tefsir Anlayışı”, *AÜİFD*, Ankara 1975, c. XX, s. 150; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1988, c. I, s. 417.

⁶³ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh, Sünen*, (thk. İbrâhim Atve İvaz), Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Bsk., Kahire 1965, Menâkıb-ı Ali, 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Hamdî ed-Demirdâş Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Bsk., Beyrut 2000, c. V, s. 1743; Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, 2. Bsk., yy. ty. (Yararlanılan diğer cildin baskı tarihi, c. X, 1406/1986), c. XI, s. 55.

⁶⁴ Benzeri bir hadis için bkz. “Hikmet on parçaya bölünmüştür. Dokuz bölümü Ali'ye, bir parçası (diğer) insanlara verilmiştir.” Nurullâh el-Hüseynî, *İhkâku'l-Hak*, c. V, s. 517.

edilen hadislerle ortaya koymuştur.⁶⁵ Yine Hz. Ali'nin Kur'ân-ı Nâtık olduğunu,⁶⁶ yaş ve kuru her ne var ise bildiğini ifade ederek,⁶⁷ onun bilgisinin kendisine verdiği üstünlük konusunda “De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu”⁶⁸ ayetini iktibas etmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin de hadis olarak zikrettiği Kur'ân-ı Nâtık düşüncesi, Hz. Ali olmaktan daha ziyade genel anlamda Kur'ân'ın ve kâinatın kendinde dürüldüğü insanı ifade ederken XV. ve XVI. yüzyıllarda Gaybî'de ve *Vilâyetnâmelerde* olduğu gibi⁶⁹ Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada, onun zâhir ve bâtın manasını bilmede Hz. Ali ve Ehl-i Beyt imamlarının, Peygamber'den sonra merkezi konuma getirildiklerini görüyoruz.

---

⁶⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 8.

⁶⁶ Alevî-Bektaşilerde Hz. Ali'ye Kur'ân-ı Nâtık denmesi de aslında geleneksel tefsirlerde yer alan rivayetlere dayanıyor. Örneğin, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin namazda yüzüğünü çıkarıp dilenciye verme davranışını görünce, “Allahım! Kardeşim Musa senden: “Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar. Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn'u. Onunla gücümü artır. Onu işime ortak et.” (Tâhâ /25-32) diye istekte bulundu da sen de “Nâtık-ı Kur'ân”ı, “Kardeşinle seni destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz de âyetlerimiz sayesinde size (kötü bir amaçla) ulaşamayacaklar” ayetini (Kasas, 28/35) indirdin. “Rabbim! ben de Muhammed'im, senin Peygamber'in, seçkin kulunum. Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Bana ailemden birini Ali'yi yardımcı yap. Onunla gücümü artır.” der demez Cebrail'in gelip Mâide, 5/55. ayeti indirdiği ifade edilmiştir. bkz. Ebû Alî Fazl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Lecne mine'l-Ulemâ), Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 1995, c. III, s. 361; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IV, s. 383; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Kesrevî Hasan), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 2004, c. II, s. 468; Nizâmuddîn Hasan b. Muhammed b. el-Huseyin el-Kummî, *Ğerâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, (thk. İbrâhîm Atve Avez), Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Bsk., Mısır 1962, c. IV, s. 116; Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ İbn Merdeveyh el-İsfahânî, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib ve ma Nezele mine'l-Kur'ân'î fî Ali*, (thk. Abdürrezzâk Muhammed Hüseyin Hırzuddîn), Dâru'l-Hadîs, 1. Bsk., Kum 2001, s. 293.

⁶⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 34.

⁶⁸ Zümer, 39/9.

⁶⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilâyetnâme*, s. 5.

Gaybî, “Onun te’vîlini ancak Allah ve ilimde rasih olanlar bilir.”⁷⁰ ayetini de iktibas ederek Hz. Ali ve masum imamların hakiki râsih kişiler olduklarını diğer alimlerin ise mecazî râsih olduklarını ve Hz. Ali’nin Kur’ân’ı ve gönderilen bütün ilahî kitapların te’vîlini bildiğini ileri sürer.⁷¹

Gaybî, Kur’ân’ın zâhir ve bâtın manalarını gerçekte Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’in bileceği anlayışı ile Şî’î geleneği takip etmenin yanında, Kur’ân’ın cem’i konusunda da Hz. Peygamber ahirete irtihal ettiğinde Hz. Ali’nin, Kur’ân’ı cem’ eylemedikçe ridasını arkasından indirmeyeceğine dair yemin ettiğini ifade etmekle⁷² de Kur’ân’ı cem’ işini sanki Hz. Ali’nin yapmış olduğunu ima etmektedir. Dolayısıyla XV. yüzyıl Alevî-Bektaşiliğinde Kur’ân’ın sadece zâhirî değil bâtınî manalarının da olduğu, bu bâtınî manaları herkesin anlayıp keşfedemeyecekleri, onları anlama ve keşfetme işinin belli kişilere ait olduğu, bunların da bütün peygamberler ve ilahî kitaplardan Hz. Muhammed’e, O’ndan da velâyet yoluyla Hz. Ali ve diğer on bir imama geçen velâyet-i nübüvvet ilmi ile bu imamlar tarafından anlaşılıp yorumlanacağı düşüncesi devam ettirilmiştir.

D. Hz. Ali Hakkında Nazil Olan Ayetler

Hz. Peygamber’e bir sual veya hadise dolayısıyla birkaç ayetin veyahut da bir surenin tamamının nazil olmasına amil olan şeye “sebeb-i nüzûl” denilmektedir.⁷³ Bir başka ifadeyle, nazil olduğu dönemin tarihsel ve toplumsal arka planı bilmenin bir ifadesi olan “sebeb-i nüzûl”, sahabeden günümüze kadar Kur’ân-ı anlamının temel ilkelerinden biri olagelmıştır. Vâhidî’nin (ö. 468/1076) ifadesiyle ayetin iniş sebebini ve konusunu bilmeden ayetin maksadını ve tefsirini bilmek mümkün değildir.⁷⁴

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/7.

⁷¹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 72.

⁷² Gaybî, *a.g.e.*, s. 23.

⁷³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 115.

⁷⁴ İmâm Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, (Ter. Necati Tetik-Necdet Çağıl), İhtar Yay., Erzurum 1994, s. 11; Ayrıca esbâb-ı nüzûlün ayetleri anlamadaki rolü hususunda bkz. es-Suyûtî, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’ân*, (Ter. Sakıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik) Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, c. I, s. 59.

Gaybî şerhinde ayetlerin nüzûl sebeplerine de yer vermiştir. Ancak bu da diğer konularda olduğu gibi Şî'î gelenekte Hz. Ali ile ilişkilendirilen ayetlere nüzûl sebebi zikretmekten ibarettir.

Mesela, Ebû Zer el-Gifârî'den naklen cömertlik ve ikramda Hz. Ali'nin meddahının Allah olduğunu belirterek, “Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”⁷⁵ ayetinin, Hz. Peygamber'den İbn Abbas tarikiyle sebab-i nüzûlünün Hz. Ali olduğunu ve şu durumda nazil olduğunu kaydeder: Ashab-ı Suffe'nin perhizinin had safhaya ulaştığını yani oruç tutuklarını ve Allah, melek ile Hz. Ali'yi üç gün imtihan ettiğini ve bir gün iftar vaktinde birisinin kapıya gelip “ben miskinim” dediğini, Hz. Ali'nin “El açıp isteyen sakın azarlama”⁷⁶ ayetini okuyup elindeki yiyeceği miskine verdiğini, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de ona bakarak kendi katrelerini verdiklerini, ertesi gün suyla iftar ve niyet ile oruca devam ettiklerini ve yine meleğin ikinci gün gelip “ene esîrun”, üçüncü gün yine gelip “ene yetîmun” dediğini ve üç gün kendi yiyeceklerini verdiklerini ve bu olay üzerine Cebrail'in gelip Hz. Peygamber'e bu ayeti indirdiğini nakleder.⁷⁷ Gaybî'nin ayetin nüzûl sebebi olarak aktardığı bu rivayet Şî'î tefsir ve başka kaynaklarda da yer almıştır.⁷⁸ Sünnî tefsirlerde ise bu ayetin, Hz. Ali ve Hz. Fatıma hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Mesela, Kurtubî'de farklı rivayetlerin yanında bu ayette bu doyurma işini yapanların içinde Hz. Ali'nin de bulunduğu Hz. Ebûbekr, Ömer, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh gibi Bedir'de esir müşriklere infak eden yedi kişi olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ Yine Nakkâş, Sa'lebî, Kuşeyrî ve bunların dışında bazı müfes-

⁷⁵ İnsan, 76/8.

⁷⁶ Duhâ, 93/10.

⁷⁷ Gaybî, a.g.e., s. 63, 143.

⁷⁸ Ebu'l-Hasen Ali b. İbrâhîm el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, (thk. Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî), Matbaatu'n-Necef, yy. 1387, c. II, s. 398; Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tıbyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut ty. c. X, s. 211; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, c. X, s. 209-210; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Ali*, s. 341-343.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed İbrâhîm el-Hafnâvî), Dâru'l-Hadis, I. Bsk., Kâhire 1994, c. XIX, s. 26; Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, I. Bsk., Beyrut 1983, c. VIII, s. 370.

sirlerin, ayetin Hz. Ali, Hz. Fatıma ve onların cariyesi hakkında nazil olduğu hususunda yukarıda Gaybî'nin İbn Abbas tarikiyle naklettikleri rivayetin aynısını daha detaylı zikrettiklerini görmekteyiz.⁸⁰ Ancak Kurtubî bu hadisin sahih ve sabit olmadığını, Hakim et-Tirmizî'nin, "Nevâdiru'l-Usûl" adlı eserinde bu rivayetin uydurma ve süsleme bir rivayet olduğunu,⁸¹ Râzî ise bu ayetin sebebi hususi olsa da lafzının umumiliğine itibar etmek gerektiğini ifade etmiştir.⁸²

Benzer şekilde, "Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler."⁸³ ayetinin, Selman-ı Fâris'ten naklen, Hz. Ali hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Hz. Ali hanesinde namaz kılarken rükûa vardığında bir dilencinin bir şeyler istediğini ve namazı bitirene kadar dilenciye bir şey verme fırsatı kaçır düşüncesiyle parmağındaki yüzüğe işaret ederek yüzüğü dilenciye verdiği ve dilenci henüz evine varmadan Cebrail'in bu ayeti Hz. Peygamber'e getirdiği kaydedilmiştir.⁸⁴ Gaybî'nin bu ayetle ilgili aktardığı benzeri rivayetler, Şi'î tefsirlerde geçtiği gibi⁸⁵ Sünnî tefsirlerde de yer almıştır. Sünnî tefsirlerde farklı nüzûl sebebi rivayetleri yanında genelde bu ayette kastedilenin Alî b. Ebî Tâlib olduğu, pek çok farklı rivayet tarikiyle bu ayetin Hz. Ali hakkında nazil olduğu ve Hz. Ali mescitte namazda rükûdayken bir dilencinin gelip ondan dilendiği ve onun da çıkarıp yüzüğünü verdiği ve bu bağlamda ayetin Hz. Peygamber'e nazil olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶

⁸⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. X, s. 746-747; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 126-130; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, c. X, s. 371.

⁸¹ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 130.

⁸² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. X, s. 747.

⁸³ Mâide, 5/55.

⁸⁴ Gaybî, *a.g.e.*, s. 144.

⁸⁵ Kummî, *Tefsîr*, c. I, s. 170; Tûsî, *et-Tıbyân*, c. III, s. 559; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, c. III, s. 361-363. İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Alî*, s. 233-238.

⁸⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 5. Bsk., Lübnân 2009, c. IV, s. 628-629; Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 210; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IV, s. 383; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. VI, s. 211; Hâfız Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-

Aynı şekilde Gaybî, Hz. Ali'nin velâyeti ile ilgili Gadir-i Hum'da Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye izarını bağladığı anda cefr içinde elinde pişen helvayı oradakilere verip, Ehl-i Beyt'e pay ayırdığını ve Hz. Peygamber'in “cefnin helvasının tarikat kardeşliğinde olduğunu” ifade ettiğini, Hz. Ali'ye “Sen benim dünya ve ahiret kardeşimsin”,⁸⁷ ashaba da “Bu gün hepiniz kardeşsiniz” dediğini ve Ashabın kardeş olduğunu, bunun üzerine “Bu gün size dininizi ikmal ettim...”⁸⁸ ayetinin nazil olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Şi'â'nın tefsirlerinde ve çeşitli kaynaklarında farklı rivayetlerle birlikte Hz. Peygamber'in, Gadir-i Hum hutbesinde Hz. Ali'yi velî ve vâsî tayin ettikten sonra artık dinin tamamlanmış olduğuna dair bu ayetin nazil olduğunu ifade eden nakiller de yer almıştır.⁹⁰ Gerek Şi'ilerde gerek Anadolu Alevî-Bektaşiliğinde bu ayet, Gadir-i Hum'da Hz. Ali'nin İmâm tayin edilişi ile ilişkilendirilirken, Sünnî tefsirlerde ise örneğin, Râzî'de aslında bu ayetin, Rafizîlerin iddialarının temelsiz olduğuna işaret ettiği dile getirilmiştir.⁹¹

E. On İki İmâm

Gaybî, on iki İmâm düşüncesini de ele almıştır. İmamların sayısının niçin 12 olduğunu, imamların 12 olmasının hikmetini de Hz. Peygamber'in, “Benden sonra imamet Kureyş'ten 12 kişidir.”,⁹² “Benden sonra imamet Beni İs-

---

Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru İbn Hazm, 2. Bsk., Beyrut 2009, c. I, s. 630; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, c. III, s. 105-106.

⁸⁷ Tirmizî, *Menâkıb-ı Ali*, 2; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. V, s. 1611; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XIII, s. 198.

⁸⁸ Mâide, 5/3.

⁸⁹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 67.

⁹⁰ Kummî, *Tefsîr*, c. I, s. 162; Tûsî, *et-Tibyân*, c. III, s. 435; Ebû Cafer Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh, *Terçeme-i Emâlî Şeyh Sadûk*, (Ter. Muhammed Hüseyin Hurşîdî), İntihâb-ı Evvel, Kum (Qum) 1389, s. 1150; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, c. III, s. 274; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Ali*, s. 231-232.

⁹¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IV, s. 288.

⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, (thk. Takıyyüddîn en-Nedevî; Haş. Ahmed Ali es-Sehhâr Nufûrî) Beyrut Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Bsk., Beyrut 2011, Ahkâm, 2; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahihu Müslim*, (thk. Nazar Muhammed el-Fâriyâbî), Dâru Taybe, 1. Bsk., Riyâd 2006, İmâre, 1; Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî,

rail'in nükebası sayısınca olacaktır.”⁹³ şeklindeki hadislerine ve “Andolsun ki Allah, İsrail oğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden 12 de başkan göndermiştik...”⁹⁴ ayetine dayandırmıştır.⁹⁵ Şerhte imametle ilişkilendirilen bu ayet, Kummî'nin tefsirinde de Hz. Ali'nin imameti ve velâyeti ile ilişkilendirilmiştir.⁹⁶ Sünnî müfessirlerden Kurtubî ve İbn Kesîr ise ayeti bir yandan Hz. Peygamber'in Akabe Beyat'ında 12 nakib tayin etmesi ile irtibatlandırırken⁹⁷ diğer yandan İbn Kesîr, yukarıda Buhârî ve Müslim'de geçen, “Benden sonra imamet Kureyş'ten 12 kişi” hadisleriyle ilişkilendirmiştir. Ancak İbn Kesîr, bunun Rafizî olan İsnâ Aşeriyye'nin 12 imamıyla yahut mehdi muntazarla bir ilişkisinin olmadığını vurgulamayı da ihmal etmemiştir.⁹⁸

F. Ehl-i Beyt'i Sevmek

Eserde Ehl-i Beyt'e sevgi, Şi'â'nın temel kavramları “tevellâ” ve “teberrâ” çerçevesinde ele alınmış, istişhad edilen ayetler de bu bağlamda yorumlanmıştır. Mesela, “De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.”⁹⁹ ayeti iktibas edilerek, Hz. Ali'yi bilmeden, tanımadan ona muhabbet ve meveddet beslemeden hiçbir kimsenin amelinin kabul olunmayacağı, kıyamette Sırat Köprüsü'nün ilk durağında kişinin sorguya çekileceği ilk şeyin, Hz. Ali ve on bir masumun, Ehl-i Beyt sevgisinin olduğu, dolayısıyla Hz. Ali'yi sevmeyenin mümin olamayacağı, münafık olduğu hatta bu muhkem ayeti inkar etmiş olacağı,¹⁰⁰ O'na muhabbet olmadan duaların

---

Sünen-i Ebî Dâvud, (thk. Muhammed Avvâme), Müesssetu'r-Reyyân, 1. Bsk., Beyrut 1998, Mehdi, 1; Şeyh Sadûk, *Terceme-i Emâlî*, s. 544.

⁹³ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Şerh. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Hadis, 1. Bsk., Kâhire 1995, c. IV, s. 29; c. IV, s. 62; Ebî Ya'lâ el-Mevsili *Müsned*, c. VIII, s. 444; c. IX, s. 222; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. X, s. 157; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. VIII, s. 3037.

⁹⁴ Mâide, 5/12.

⁹⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 70.

⁹⁶ Kummî, *Tefsîr*, c. I, s. 163.

⁹⁷ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.VI, s. 112; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. I, s. 596.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. I, s. 596.

⁹⁹ Şûrâ, 42/23.

¹⁰⁰ Gaybî, *a.g.e.*, s. 16, 101.

kabul edilemeyeceği¹⁰¹ ifade edilmiştir. Aynı şekilde Şi'î tefsirlerde de bu ayet, farklı rivayetlerle birlikte Hz. Muhammed ailesine sevgi talebiyle, Ehl-i Beyt sevgisiyle ancak kişinin ahirette kurtuluşa ereceği düşüncesi ile irtibatlandırılmıştır.¹⁰² Bu ayete ilişkin Sünnî Kur'ân yorumlarında ise ayetin Allah'a sevgi ve taati, sıla-i rahimi, akrabalar arası sevginin muhafazası vb. yorumların yanında Hz. Muhammed ve aile yakınlarına, Ehl-i Beyt'e sevgi, saygı hürmet ve ikramı ifade ettiği şeklinde rivayet ve yorumlar da yer almıştır.¹⁰³ Hatta Râzî, bu ve başka ayetleri,¹⁰⁴ çeşitli hadisleri¹⁰⁵ ve namazların son oturuşunda onun ailesine yapılan duayı zikrederek bunların Hz. Muhammed'in ailesine (Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e) saygı göstermenin ve onları sevmenin zorunlu olduğuna işaret ettiğini kaydetmiştir.¹⁰⁶

Gaybî, Hz. Ali'nin “Ene cenbullah”¹⁰⁷ sözünü şerh ederken Allah katında halkın sığınacağı kişinin Hz. Ali olduğunu, ona “tevellâ” kılanın Allah'ın rahmetine nail olup bütün korkulardan emin olacağı, cennete girip Kevser'den

¹⁰¹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁰² Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 275-276; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, c. IX, s. 48-50; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Ali*, s. 316-317.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XI, s. 142-145; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IX, s. 595; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. II, s. 1667-1669; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, c. VII, s. 346-350; Neseî, *Medârik*, c. III, s. 253.

¹⁰⁴ A'râf, 7/158; Nûr, 24/63; Âli-İmrân, 3/31; Ahzâb, 33/21.

¹⁰⁵ Bu hadis rivayetlerinin başında Zemahşeri'nin de naklettiği “Kim Muhammed ailesine sevgi üzere ölürse şehid olarak affedilmiş, tevbe etmiş ve imanı kâmil olarak ölmüştür. Kim Muhammed ailesine sevgi üzere ölürse, ölüm meleği Münker ve Nekîr onu cennetle müjdeler, gelin kocasının evine alay ile gittiği gibi o da cennete sevinçli bir alay ile gider. Kim Muhammed ailesine sevgi üzere ölürse kabrinde cennete bakan iki kapı açılır. Allah onun kabrini rahmet meleklerinin ziyaretgâhı kılar. Kim Muhammed ailesine sevgi üzere ölürse Sünnet ve Cemaat üzere ölmüş olur. Kim de Muhammed ailesine buğz üzere ölürse kıyamet günü iki gözünün ortasında “Allah'ın rahmetinden ümit kesen kişi” ifadesi yazılı şekilde gelir. Muhammed ailesine buğz üzere ölen kâfir olarak ölür ve cennetin kokusunu alamaz.” Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 214; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IX, s. 595.

¹⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IX, s. 595.

¹⁰⁷ Bu söz “Nahnu Cenbullâh” ve Hz. Ali'nin dilinden “Ene Cenbullâh” ifadesiyle Câfer-i Sâdık'a nispet edilmiştir. bkz. Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 251; Kundûzî, *Yenâbü'l-Mevedde*, s. 554.

içip ashab ve ahab zümresine Hz. Ali'nin onu ulaştıracağını, ona “teberrâ” edeni de cehenneme göndereceğini, “Kişinin: Allah’a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim.”¹⁰⁸ ayetinde geçen Allah’ın cenbi’nin (Cenbillah) Hz. Ali olduğunu ve orada pişmanlık duyacak olanların teberrâ edenler olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹ Bu ayet, Şi’î kaynaklarda da Gadir-i Hum hutbesinde Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi vâsî ilan ettikten sonra, “ona muhalefetten sakının o Allah’ın kitabında zikrettiği “Cenbullâh”tır” diyerek okuduğu ayetler arasında zikredilmiştir.¹¹⁰ Gaybî’nin, “Hz. Ali’nin kendisini sevenleri cennete sevmeyenleri cehenneme sokacağına” dair ifadeleri de Şi’â’nın iddia ettiği Hz. Peygamber’in Gadir-i Hum hutbesinde, “Allah Ali’yi kıyamet günü Sırat Köprüsü’ne oturtacak kendisini sevenleri cennete düşmanlarını da cehenneme sokacak”¹¹¹ ifadelerinin bir devamı niteliğindedir.

Gaybî, dünya ve ahiret kurtuluşunun Hz. Peygamber, Hz. Ali ve evladını sevmekte, ebedi hüsrânın ise ona adavette bulunmakta olduğunu ifade ettikten sonra, “İşte o zaman kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki tarafta) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.”¹¹² “Ey iman edenler hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”¹¹³ ayetlerinin Ehl-i Beyt’e muhabbeti (tevellâ) teşvik edip vesveseyi şeytandan yani adavet-i Ehl-i Beyt’ten (teberrâ) sakındırdığını ifade etmiştir.¹¹⁴ Bu şerhte tevellâ ve teberrâ ile ilişkilendirilen Bakara 2/208. ayet, Kummî ve Tûsî’de de farklı rivayetlerle birlikte, müminlerin emiri Hz. Ali’nin velayetine girmenin gerekliliğiyle de yorumlanmıştır.¹¹⁵

---

¹⁰⁸ Zümer, 39/56.

¹⁰⁹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁰ Şi’ânın kaynaklarında bu ayetteki “Cenbullâh”, İmâm (Ali) olarak yorumlanmıştır. Bkz. Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 251; Kundûzî, *Yenâbü’l-Mevedde*, s. 554.

¹¹¹ Kummî, *Tefsîr*, c. I, s. 174.

¹¹² Bakara, 2/166.

¹¹³ Bakara, 2/2008.

¹¹⁴ Gaybî, *a.g.e.*, s. 83.

¹¹⁵ Kummî, *Tefsîr*, c. I, s. 71; Tabersî, *Mecmau’l-Beyân*, c. II, s. 58-59.

Ayrıca bunların dışında pek çok ayet yine Şi'â'nın tevellâ ve teberrâ ilkele-riyle izah edilmiştir. Mesela, “Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rab-bimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalple-rimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma...”¹¹⁶ ayeti, geçmiş enbiya ve evliyayı hayırla yâd etmekle, Ehl-i Beyt-i dua ile anmakla, onlara muhabbet ve meveddet göstermekle (tevellâ), adavet gösterenlerden ise uzak durmakla (teberrâ) yorumlanmıştır. Yine Hz. Ali ve Ehl-i Beyt-i sevmenin kurtuluş ve emniyet kapısına, onlara adavetin ise hüsrân kapısına girmek ve lanetlenmek olduğu, “... oraya giren emniyette olur...”¹¹⁷ ayetinin bunu ifade ettiği kayde-dilmiştir.¹¹⁸ Fakat Kâbe'nin emniyet ve güven yeri olmasından, Makam-ı İbrahim'den bahseden Âl-i İmrân, 3/97. ve genel olarak iman edenleri hayırla yâd etmeyi ifade den Haşr, 59/10. ayetin, Ehl-i Beyt'i hayırla yâd etmeye, teberrâ ve tevellâ ilkesine göre yorumlanması, Anadolu'da Fütüvvet ehlinde Şi'i tesirlerin Kur'ân yorumuna yansıdığına, kimi zaman ayetlerin ne mefuz ne mantukuyla, ne zâhir ne bâtınıyla ne de işaretiyle hiçbir ilgisi olmayan anlamların ayetlerle ilişkilendirildiğinin apaçık bir göstergesidir.

Aynı şekilde özellikle Şi'â'da Ehl-i Beyt'in yüceliği ve masumiyeti için istiş-had edilen, “Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹¹⁹ ayetinin Gaybî tarafından iktibas edildiğini görüyoruz. Bu ayet, Hz. Ali ve masum imamlara salavat getirmenin, özellikle Hz. Ali'yi duada aracı kılmanın gerekliliğini, zaten ne kadar övülmeye layık vasıf var ise onların bu vasıflarla anılmaya müstahak olduklarını ifade eder nitelikte ele alınmıştır.¹²⁰ Şi'i tefsirlerde ise Hz. Peygamber'in, kendisi de dâhil Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatıma'yı tek bir abanın altına alıp, “Allah'ım bunlar, haklarında vaatte bulunduğun Ehl-i Beyt'imdir. Onlardan kiri gider ve onları temizle” demesi üzerine bu ayetin nazil olduğu ifade edilmiştir.¹²¹ Bu ayetin, pek çok Sünnî tefsirde farklı rivayetlerin yanında genellikle Ehl-i Beyt

---

¹¹⁶ Haşr, 59/10.

¹¹⁷ Âl-i İmrân, 3/97.

¹¹⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 43.

¹¹⁹ Ahzâb, 33/33.

¹²⁰ Gaybî, *a.g.e.*, s. 83.

¹²¹ Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 193; Tûsî, *et-Tıbyân*, c. VIII, s. 339; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, c. VIII, s. 156; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Ali*, s. 301-302.

ile yani Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatıma ile ilgili olduğu da dile getirilmiştir.¹²²

Kısaca, Hz. Ali ve masum imamlara imanın ve onları sevmenin (tevellâ), sevmeyenlerden de uzak durmanın (teberrâ) Şî'â'nın temel bir inanç ilkesi olduğu düşünülürse, ayetlerin lafız ve nazmını ihmâl ve iskât eden bu türden yorumların, Anadolu'daki Alevî-Bektaşılıkta de ayetlerle temellendirilmeye çalışıldığı görülür. Öyle ki Saffet Sarıkaya'nın ifade ettiği gibi İsnâ Aşeriyeye Şî'liğindeki gerçek müminliğin ölçüsünün, Hz. Ali ve evladının imametine inanmak olduğu şeklindeki inanca benzeyen bu kabul, zaman içinde Alevî-Bektaşî kültüründeki Melâmî tavırla birleşince, Hz. Ali sevgisi ve dostluğunun ahirette kurtuluş için yeterli olduğu fikriyle gündelik ibadetlerin terki veya farklı biçimlerde yorumlanması gibi sonuçlara dahi götürmüştür.¹²³

G. Hz. Ali'nin İlminin Sınırsızlığı

Gaybî, Hz. Ali'nin efsanevî özelliklerinden olan onun ilminin sınırsızlığına ve her şeyi bildiğine de değinmiştir. Hz. Ali'nin, “Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm”¹²⁴ ve yine “Ben âdemoğlunun hatırında her ne varsa bilirim” sözlerinin şerhinde, arşın üstünün haberinin Hz. Peygamber'e, arşın altının gayb haberinin ise Hz. Ali'ye ait olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Gaybî'nin Hz. Ali'nin sözü olarak naklettiği ayet, aslında Hz. İsa'nın Kur'ân'da geçen bir sözü ve Allah'tan kendisine verilmiş bir mucizesidir. Ancak bu ayet, Hz. Ali'nin ilminin yüceliğini ifade etmek için iktibas edilmiştir. Muhtemelen Kur'ân'da geçen peygamberlerin bir takım söz, fiil ve mucizelerinin Hz. Ali'ye nispet edilmesi, bu ayetlerin onunla ilişkilendirilmesi, bütün peygamberlerin yaptıkları işlerin ve bilgilerin Hz. Ali'nin nûr-u velâyeti ile teşekkül ettiği inancından da kaynaklanıyor olabilir.

¹²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. X, s. 296-298; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IX, s. 168; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. II, s. 1496-1499; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. XIV, s. 177.

¹²³ M. Saffet Sarıkaya, “Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da Ehl-i Beyt İle İlgili İnanç Motifleri”, *Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları*-Yıl: 5, Sayı: 12, 2004/2, s. 10.

¹²⁴ Âl-i İmrân, 3/49.

¹²⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 70.

Gaybî, Hz. Ali'nin doğru yolu gösteren hidayet ilmine sahip olduğundan da bahsederek Hz. Muhammed'in peygamberlerin, Hz. Ali'nin de evliyanın seyyidi olduğunu, “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi”¹²⁶ ayetini istidlal ederek, O'nun hidayet ilminin şehri, Hz. Ali'ni ise bu şehrin kapısı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷ Gaybî'de Hz. Ali ile ilişkilendirilen bu ayet, Şi'î tefsirlerde de Allah'ın Hz. Ali'yi vâsî tayin etmek suretiyle Hz. Peygamber'in göğsünü ferahlatmış olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁸ Bu ayet, geleneksel tefsirlerde Hz. Peygamber'in ruhen ve psikolojik yönden rahatlatılmasıyla ve kalbinin temizlenip ilim, hikmet ve rahmet kabı haline getirilmesi ile yorumlanırken¹²⁹ burada Hz. Peygamber'in göğsünün ilimle doldurulması ve ona vâsî olan Hz. Ali'nin de aynı ilme sahip olmasıyla irtibatlandırılmıştır. Görüldüğü gibi Gaybî Hz. Peygamber'le ilgili ayetleri ya doğrudan Hz. Ali ile ilişkilendirmekte veya dolaylı yönden onun Hz. Peygamber'den almış olduğu vesâyet ve velâyet ile ilintileyerek yorumlamaktadır.

Gaybî, Hz. Ali'nin rahimlerdekini bilmesi ve onlara şekil vermesine de değinerek Hz. Peygamber'in nübüvvet nûru ile Hz. Ali'nin velâyet nûrunun¹³⁰

---

¹²⁶ İnşirâh, 94/1

¹²⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 113.

¹²⁸ Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 428.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XII, s. 626; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. XI, s. 205-206; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. II, s. 2007-2008.

¹³⁰ Nûr-u nübüvvet ve nûr-u velâyet anlayışı, tasavvufî kültürde ve bu kültürün devamı niteliğinde olan Alevî-Bektaşî geleneğinde var olan velilerin, peygamberlerin bir uzantısı; velâyetin ise nübüvvetin devamı olduğu, velâyet nûrunun nübüvvet nûruyla aynı şey olduğu anlayışına dayanan yarı dinî yarı mitolojik kaynaklı bir anlayıştır. Bu anlayış Alevî kültüründe Hz. Peygamber'in, “Ben ve Ali aynı nurdanz.” şeklinde sıhhat derecesini bilmediğimiz hadisine dayanarak ilk yaratılan nûrun Hz. Peygamber'in nübüvvet nûru olduğu ve Hz. Ali'nin velâyet nûrunun da onunla birlikte yaratıldığı, bütün varlığın bu nurdan sudur ettiği dolayısıyla Hz. Ali'nin velâyet nûrunun varlıkta etkili olduğunu ileri süren bir anlayış gelişmiştir. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 89) Ayrıca velâyetin tıpkı nübüvvet gibi vehbi olduğu, nübüvvet makamına vekâlet ettiği, onun bir devamı olduğu, şeriatta Peygambere uyduğu, kıyamete kadar insanları tezkiye işini devam ettireceği ve Peygamber ile veli arasındaki ilişki ve farkları hususunda bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasan Hakim Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, (thk. Osman İsmail Yahya), Ma'hadü'l-Adabi'ş-Şarkıyye, Beyrut 1965, s. 346-347, 356-357, 487; Ebu Abdillâh Muhyiddin

nazarı olmadan rahimlerdekinin sureti şekillerinin tamam olamayacağı ve Hz. Ali'nin nûr-u velâyeti ile ana rahmindeki bütün suretlere tesir eylediği ve ana rahmindeki çocuğa tesir eden yedi yıldızın ise Hz. Ali'nin nûr-u velâyeti ile amel ettiğini kaydetmiş ve bu bağlamda insanın ana rahmindeki yaratılış aşamalarından bahseden şu ayeti iktibas etmiştir: ¹³¹ “Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik...”¹³²

Gaybî yine Hz. Ali'nin kıyamete kadar olacak şeyleri bildiğini ifade ettikten sonra bütün beldelerin, şehirlerin kıyametten önce felaketlerle karşılaşacağını, bunu da “Ne kadar ülke varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helak edecek veya en çetin bir şekilde gazaplandıracağız...”¹³³ ayetiyle temellendirmiştir. Ve on kıyamet alametinden bahsederek beşinci alamet olarak “dabbetu'l-arz”ın yerden çıkacağını, mümin ve münafığı ayırt edeceğini ve bunun, “O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman onlara yerden bir dabbe (mahluk) çıkarırız da bu onlara ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler”¹³⁴ ayetinde ifade edildiğini dile getirir.¹³⁵ Gaybî kıyamet alametlerinden detaylı bir biçimde bahsetmiş ancak bunu Hz. Ali'nin kıyamete kadar olacak olan her şeyi bilmesi bağlamında ele almıştır. Dolayısıyla *Şerh-u Hutbeti'l-Beyân*’da ayetler kendi anlam içeriklerinden ve tarihi arka planından kopartılarak efsanevî Ali tasavvuruna mahkûm edilmiş, hangi konudan bahsedilirse bahsedilsin bir biçimde olaylar Hz. Ali'nin ilmi ve velayetiyle ilişkilendirilmiştir.

İbn Arabi Muhammed b. Ali, *Fususul-Hikem*, (Ter. ve Şerh: A. Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), İFAV, İstanbul 2002, c. I, s. 214-215, 225-226; A. Subhi Furat, “Veli”, *İA.*, İstanbul 1986, c. XIII, s. 288; Serrâc, *el-Luma'*, s. 393-395; Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari Kelâbâzî, *Taarruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1979, s. 104-107; Ebu'l-Hasen Gencbahş Ali b. Osman Ali Hucvuri, *Hakikat Bilgisi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 356; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Pars Matbaası, İstanbul 1972, s. 145-147.

¹³¹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹³² Mü'minûn, 23/19.

¹³³ İsrâ, 17/58.

¹³⁴ Naml, 27/82.

¹³⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 96-98.

H. Hz. Ali'nin Vâsî Tayin Edilişi ve Masumiyeti

Gaybî, Gadir-i Hum olayına da değinerek Gadir-i Hum'da Allah'ın, “Ey Resul! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun”¹³⁶ ayeti ile Hz. Ali'yi vâsî/İmâm kıldığını, vâsî olan kişinin de Peygamber gibi masum olması gerektiğini ve Hz. Ali ve diğer imamların masum olduklarını ifade eder.¹³⁷ Görüldüğü gibi Gadir-i Hum'da bu ayetle Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in imametin, onlara sarılmanın ve onları sevmenin, onlardan uzaklaşanlardan uzaklaşmanın gerekliliğinin beyan edildiğine ve bu ayetle sabit olduğuna dair Şi'â'nın iddia ettiği rivayetler,¹³⁸ Osmanlıda XV ve XVI. yüzyıl Alevî-Bektaşî geleneğinde de dinî metinlere referans yapılarak devam ettirilmiştir. Sünnî Kur'ân yorum geleneğinde ise bu ayetin, Hz. Peygamber'in kendisine vahyedilene emniyet ve güven psikolojisi içinde çekinmeden tebliğ etmesi gerektiğinden, dolayısıyla müşriklerden ve Ehl-i Kitaptan gelecek herhangi bir kötülüğe karşı Allah'ın onu koruyacağından bahseden nakillerin yanında¹³⁹ Ebû Saîd el-Hudrî'den bu ayetin Gadir-i Hum'da Hz. Peygamber'e Alî b. Ebî Tâlib hakkında nazil olduğunu,¹⁴⁰ İbn Mesûd'dan da Hz. Ali'nin müminlerin mevlası olduğuna dair Hz. Peygamber döneminde bu ayeti okuduklarını beyan eden rivayetler de yer almıştır.¹⁴¹ Bu rivayetler, Şi'i ve onun etkisinde gelişmiş olan Fütüvvet ehlinde bu ayetle ilgili ileri sürülen düşünceleri destekler mahiyettedir. O bakımdan Sünnî tefsir kaynakları da Anadolu'da Fütüvvet ehlinde başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt'e muhabbet merkezli yorum tarzını besleyecek rivayet ve malzemelerden tamamen mustağni kalmamıştır. Bu nedenle Anadolu'da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili menâkıb ve fezâil kitapları muhtemeldir ki Şi'i-Safevî kaynaklar kadar Sünnî kaynaklardan da beslenmişlerdir.

---

¹³⁶ Mâide, 5/67.

¹³⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 24, 43.

¹³⁸ Kummî, *Tefsîr*, c. I, s. 171-174; Tûsî, *et-Tıbyân*, c. III, s. 559; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, c. III, s. 382-383; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Alî*, s. 239-340.

¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. IV, s. 646; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IV, s. 399; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. VI, s. 230; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. I, s. 636-637.

¹⁴⁰ Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 213; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. IV, s. 401; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, c. III, s. 117.

¹⁴¹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, c. III, s. 117.

İ. Hz. Ali'nin Nûr-u Velâyet'inin Kıyamet ve Ahiret Ahvaline Etkisi

Gaybî, Câfer-i Sâdık'tan naklen kıyametin dört safhada gerçekleşeceğini, birinci safhanın “Birinci üflemenin (kâinatı) sarstığı”¹⁴² ayetinde ifade edilen “râcife”; ikinci safhanın “Onu ikinci üflemenin takip ettiği gün”¹⁴³ ayetinde ifade edilen varlığı tekrar vücuda getirici “râdife”; üçüncü safhanın “o sur’a üfürüldüğü zaman var ya”¹⁴⁴ ayetinde ifade edilen mahşerde varlığı bir araya getiren “nâkur”; dördüncü safhanın ise “Ayrılın bir tarafa bu gün Ey günahkârlar”¹⁴⁵ ayetinde ifade edilen salihleri mücrimlerden ayıran safha olduğunu ve işte bütün bu safhalarda nâzır ve âmil olanın Hz. Ali olduğunu ifade eder.¹⁴⁶

Gaybî ayrıca Zümer suresinde yer alan, “Sur’a üflenince, Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde, ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin onlar ayağı kalkmış bakıyorlar. Yeryüzü Rabbin nuruyla aydınlanır...”¹⁴⁷ ayetini iktibas ederek İsrâfil’in, Hz. Ali’nin velâyet nûrunun gücüyle birinci ve ikinci kez sur’a üfleyeceğini ifade etmiştir.¹⁴⁸ Burada olduğu gibi Şî’î tefsirlerde de bu ayetin bir biçimde Hz. Ali ile ilişkilendirildiğini ve kıyamet günü yeryüzünün İmâm Ali’nin nuruyla aydınlanacağını beyan edildiğini görüyoruz.¹⁴⁹

Yine Gaybî, Hz. Ali’nin nur-u velâyetinin mahşer günü Kevser ırmağından suyu adil bir biçimde dağıtacağı ancak münafıklara vermeyeceğini, onun velâyet nûrunun o gün mümin ile münafığı birbirinden ayıracağını, münafığın yaptığı zâhir amelin kendisine fayda vermeyeceğini belirterek bu mahalde, “Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alametlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan

¹⁴² Nâzi’at, 79/6.

¹⁴³ Nâzi’at, 79/7.

¹⁴⁴ Müddessir, 74/8.

¹⁴⁵ Yâsin, 36/59.

¹⁴⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁷ Zümer, 39/68.

¹⁴⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁴⁹ Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 253.

kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz...”¹⁵⁰ ayetini istişhad etmiştir.¹⁵¹ Genel olarak Allah’a, Hz. Peygamber’e ve vahye imanla ilişkili olan bu ayet, burada Hz. Ali’nin velî ve vâsî olduğuna imanla ve ona muhabbetle irtibatlandırılmıştır. Alevî-Bektaşilerde Hz. Ali’ye taraftar olmayanlar için kullanılan “münafık” kavramı, burada da kullanılmış, kalbinde ona muhabbeti olmayan münafığın yapmış olduğu zâhir taatlerin öte dünyada kendisine fayda vermeyeceği ifade edilmiştir.

Ayrıca Gaybî, cennet ve cehennem anahtarlarının da Hz. Ali’nin elinde olduğunu, dilediğini cennete, dilediğini de cehenneme yani kendisini sevenleri cennete ona buğzedenleri cehenneme koyacağını¹⁵² Hz. Peygamber’in, “Alî b. Ebî Tâlib cennet ve cehennem ehlini taksim edicidir.”¹⁵³ sözünün de buna delil olduğunu ifade eder.¹⁵⁴

Gaybî, kitapta Hz. Ali’ye nispet edilen bütün bu tür tasarrufların Hz. Ali’nin salt şahsından değil Allah’ın izni ve Hz. Peygamber’in naibî ve vâsîsi olması sıfatıyla meydana geldiğini¹⁵⁵ ifade ederek Ali’nin insanüstü yarı tanrısal bir güç olma düşüncesini bertaraf etmeye çalışmaktadır.

J. Hz. Ali’nin Şeriatı Eksiksiz Yerine Getirmesi

Gaybî, Hz. Ali’nin, “Ben arş-ı azam’ın hamiliyim” sözünü iki şekilde te’vil eder. Birincisi, içinde emir, nehiy, vaad, vaid, helal, haram, salat, siyam, zekât, hac ve çeşitli taatlerin yer aldığı şeriatın şartlarını Hz. Ali’nin eksiksiz yerine

---

¹⁵⁰ En’âm, 6/158.

¹⁵¹ Gaybî, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁵² Bununla ilgili Hz. Peygamber’e nispet edilen hadisler için bkz. Nurullâh el-Hüseyinî, *İhkâku'l-Hak*, c. VI, s. 210-214.

¹⁵³ Hz. Ali’nin cennet (likleri) ve cehennem(likler)i tayin edici olduğu hususundaki Hz. Peygamber’e nispet edilen söz hakkında bkz. Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh es-Saffâr, *Besâiru'd-Deracât*, (thk. Hâc Mirzâ Hüseyin), Menşûrâtul-A’lemî, 2. Bsk., Tahran 1374, s. 434; Nurullâh el-Hüseyinî, *İhkâku'l-Hak*, c. VII, s. 172; Kundûzî, *Yenâbü'l-Mevedde*, s. 96; Şeyh Sadûk, *Terceme-i Emâlî*, s. 82; Ebû Saîd Mansur b. Hüseyin er-Râzî el-Âbî, *Nesru'd-Dürri fi'l-Muhâdarât*, (thk. Halid Abdulğani Mahfûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 2004, c. I, s. 252; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Alî*, s. 133.

¹⁵⁴ Gaybî, *a.g.e.*, s. 84-85.

¹⁵⁵ Gaybî, *a.g.e.*, s. 60.

getirmiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle Allah'ın, "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi..."¹⁵⁶ ayetinde ifade ettiği emanetullahı yani arş-ı azam'ı hıyanet etmeden hedefine ulaştırmış olmasıdır. Onun göz açıp kapayıncaya kadar dahi olsa Allah'a hiçbir zaman şirk koşmamış ve "Heva ve hevesini ilah edineni...gördün mü?"¹⁵⁷ ayetinde ifade edilen nefis putuna asla tapmamış olmasıdır.¹⁵⁸ Burada Ahzâb, 33/72. ayette geçen göklere, yerlere ve dağlara sunulan emanetin, emir, nehiy ve farzlar, din ve taatler şeklinde ortaya konan benzeri yorumlar, Sünnî tefsirlerde de yer almaktadır.¹⁵⁹ Ancak bu şerhte olduğu gibi Şi'â'nın Kur'ân tefsirlerinde de ayetteki emanet emir ve nehiyeler yanında imamet olarak da ele alınmıştır.¹⁶⁰

Gaybî, Hz. Ali'nin bu sözünün ikinci te'vilini ise onun kalbinin Allah'ın beyt-i ve arşı olmasıyla izah etmiştir. Çünkü Hz. Ali'nin, mümin ve masum olduğunu, "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de"¹⁶¹ ayetini istişhad ederek onun bütün korkulardan emin olduğunu, dolayısıyla da Allah'ın yere ve göğe sığmayıp "mümin kulun kalbine" yani Hz. Ali'nin kalbine sığılmış olduğunu ifade eder.¹⁶² Bu ayette ifade edilen Allah'ın dostları (Evliyaullah) Hz. Ali ile irtibatlandırılmıştır. Sünnî tefsirlerde ise bu ayete ilişkin, genel olarak evliya kişilerin özelliklerinden ve bu kişileri Allah'ın dost edindiğinden, onları koruyup gözettiğinden ve kendilerinden razı olduğu kişiler olduklarından bahsedilmiştir.¹⁶³

Görüldüğü gibi tasavvuf geleneğinde genelde Allah'ın veli kullarıyla ilişkili olarak ele alınan ayet burada, Hz. Ali ile ilişkilendirilmiş, mümin kulun kalbi-

---

¹⁵⁶ Ahzâb, 33/72.

¹⁵⁷ Câsiye, 45/23.

¹⁵⁸ Gaybî, *a.g.e.*, s. 139-79.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. X, s. 339-341; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, c. VI, s. 668, 670-671.

¹⁶⁰ Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 198.

¹⁶¹ Yûnus, 10/62.

¹⁶² Gaybî, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁶³ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. VI, s. 575-576; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. VI, s. 275-278; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 329-330.

ne sığmak şeklinde ele alınan hadis ise tahsis edilerek Allah’ın, Hz. Ali’nin kalbine sığması ile yorumlanmıştır.

K. Hz. Ali ve Hz. Muhammed’in Aynı Nurdan Yarattılmış Olmaları

Gaybî, Hz. Peygamber’in, “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nurum ve ben ve Ali aynı nurdanız.”¹⁶⁴ hadisi bağlamında Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin aynı nurdan ve ruhları ilk yaratılan kişiler oldukları ve “İnsan üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?”¹⁶⁵ ayetinin bu manaya delalet ettiğini ifade eder.¹⁶⁶ Sünnî tefsirler de ise başka rivayetlerin yanında ayette geçen insan kelimesinin ilk Peygamber Hz. Âdem olduğu, onun anılmaya değer bir varlık olmazdan yani ruh üflenmezden önceki topraktan yaratılış süreçleri ifade edilmiştir.¹⁶⁷

Yine Gaybî, Hz. Ali’nin, “Ben zeytin dallarından bir dal ve nübüvvet kandillerinden bir kandilim”, “Ben içinde Mustafa nurunun bulunduğu mişkâtım”¹⁶⁸ sözünün şerhi bağlamında, “Allah göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir temsillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir...”¹⁶⁹ ayetini iktibas ederek Hz. Ali’nin, “çerâğ-ı dîn”, Hz. Muhammed’in ise “sirâcü’d-dîn” olduğunu ve Hz. Ali’nin nuruyla insanların

---

¹⁶⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, (thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), Câmîatu Ümmi’l-Kurâ, 1. Bsk., Mekke 1983, c. II, s. 663; Ali b. Muhammed b. Muhammed b. et-Tayyib b. Ebî Ya’lâ b. el-Celâbi Ebu’l-Hasen el-Vâsîdî el-Mâlikî, İbnu’l-Meğâzilî, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, (thk. Ebû Abdirrahmân Türkî b. Abdillâh el-Vadii), Dâru’l-Âsâr, 1. Bsk., Sana 2003, s. 142, 145; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Ali*, s. 285; Nurullâh el-Hüseynî, *İhkâku’l-Hak*, c. V, s. 242.

¹⁶⁵ İnsan, 76/1.

¹⁶⁶ Gaybî, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. XII, s. 353-356; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c. X, s. 739; Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, (thk. Yûsuf Ali Bedyûyi), Dâru İbn Kesîr, 1. Bsk., Dîmeşk 2005, c. III, s. 576; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 116.

¹⁶⁸ Bu söze kaynaklarda erişemedik. Ancak bunlar Nur, 24/35. ayetle ilişkilendirilen ifadelerdir.

¹⁶⁹ Nûr, 24/35.

hidayet bulduğunu, doğru yolu gördüklerini ifade eder.¹⁷⁰ Dikkat edilirse ayette geçen “Allah’ın nuru”, “mişkât”, “misbâh”, “zücâce” kavramları Hz. Ali ve Hz. Muhammed ile yorumlanmıştır. Genellikle müphem olan ayetler ve bu ayetlerde geçen zamirlerin muhtevası Hz. Ali ile irtibatlandırılmıştır. Geleneksel tefsirlerde de “onun nuru” ifadesi “mişkât”, “misbâh” ve “zücâce” teşbihleri, “Allah’ın nuru”, “Kur’ân nuru” ve “müminin nuru”, “müminin kalbindeki marifet, hidayet, iman” ve “Kur’ân misali” vb. yorumları yanında nûr-u Muhammed ve onun göğsü ve bu göğüsteki kalbi ve kalbindeki nur ve din ile de izah edilmiştir.¹⁷¹ Bu kavramlar, Şi’î tefsirlerde de müminin kalbini, onun kalbindeki hidayet ve nuru, taati, Kur’ân’ı, Hz. Muhammed ve onun nurunu sembolize ettiği yorum ve rivayetleri yanısıra¹⁷² Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İmâm ve Hz. Ali’nin nuru ile de ilişkilendirilmiştir.¹⁷³ Alevîlik-Bektaşilikte velâyet nûru nübüvvet nûruyla aynı ve onun devamı inancından dolayı¹⁷⁴ Sünnî tefsirlerde Hz. Muhammed’in nuruyla ilişkilendirilen bu ayet, Şi’î kaynaklarda ve galibiyetle onun tesirinde teşekkül eden bu şerhte Hz. Ali ile de irtibatlandırılmış ve ayetteki “mişkât” ile Hz. Muhammed’in nurunun, bumişkât’ın içinde bulunan “misbâh” ile de Hz. Ali nurunun sembolize edildiği ifade edilmiştir.

L. Hz. Ali ve Huruf-u Mukattaa Harfleri

Gaybî, Hz. Ali’nin, “Ben ‘kâf, hâ, yâ, ayn, sâd’ım.”¹⁷⁵ sözünün şerhinde Kur’ân’da geçen bu ayetteki harfleri Hz. Ali ile ilişkilendirmiştir. Ayetteki

¹⁷⁰ Gaybî, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. IX, s. 321-325; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c. VIII, s. 386, 388, 390.

¹⁷² Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 103-105; Tûsî, *et-Tıbyân*, c. VII, 437-338; Tabersî, *Mecmau’l-Beyân*, c. VII, s. 250-253.

¹⁷³ Kummî, *Tefsîr*, c. II, s. 103-105; Tabersî’de de farklı rivayetler yanında “misbâh” kelimesi Hz. Ali’nin göğsü ve bu göğüsteki nur; “nûrun alâ nûr” ifadesi de ilim ve hikmet nuruyla desteklenmiş “İmam” olarak ele alınmıştır. bkz. Tabersî, *Mecmau’l-Beyân*, c. VII, s. 252.

¹⁷⁴ *Buyruk İmam-ı Cafer Buyruğu*, Ayyıldız Yay., Ankara ty., s. 327-328.

¹⁷⁵ Burada verilen huruf-u mukattaa harfleri Meryem, 19/1’de geçmektedir.

“kâf”ı Hz. Ali’nin kifayet ediciliğine, “hâ”yı, onun hidayet vericiliğine¹⁷⁶ “yâ”yı, onun emin kişi olduğuna “ayn”ı onun âlim olduğuna “sâd”ı ise düşmanların cefasına karşı sabreden bir kişi olduğuna yorumlamıştır.¹⁷⁷

Bu harflerle ilgili benzeri yorumlar Sünnî tefsirlerde de yer almıştır. Ancak bu isimler, Gaybî’de olduğu gibi Hz. Ali’nin vasıflarını değil Allah’ın isimlerini ayrı ayrı vasfetmekte. Örneğin, tefsirlerde geçen rivayetlerde bu harflerin Allah’ın ve Kur’ân’ın isimleri olduğu şeklinde izahların yanında, “kâf”ın Allah’ın “kebîr, kâfi ve kerîm ismini; “hâ”nın O’nun hâdi ismini; “yâ”nın O’nun yemîn/emîn veya hakîm ismini; “ayn”ın âlim veya azîz, âdil ismini; “sâd”ın ise sadık ismini ifade ettiği şeklinde yorumlar da yer almıştır.¹⁷⁸ Dolayısıyla Sünnî gelenekte Allah’ın yüce isimleriyle anlamlandırılan bu hece harfleri, Alevî-Bektaşî geleneğinde özellikle de Gaybî’de Hz. Ali’nin yüce vasıflarını ifade eden esrareniz harfler haline dönüştürülmüştür. Bununla beraber gerek Sünnî gerek Şî’î tefsirlerdeki rivayetlerde Hz. Ali’nin bu “kâf hâ yâ ayn sâd” ayetini okuyarak Allah’a dua edip başışlanma dilediğinin ifade edilmiş olması¹⁷⁹ bu harflerin Hz. Ali ile ilişkilendirilmesinin sadece Alevî-Bektaşî dinî edebiyatta değil Sünnî literatürde de bunun metinsel arka planının var olduğunu ortaya koymaktadır.

---

¹⁷⁶ Hz. Ali’nin “hidayet edici” olduğu konusunda istidlal edilen ayet (Ra’d, 13/7) ve bu ayetle bağlantılı olarak Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye, “Sen hidayet edicisin” sözü ile ilgili bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. VII, s. 344; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c. VII, s. 14; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. I, s. 1004; Abd Alî b. Cum’a el-Arûsî el-Huveyzî, *Tefsîru Nûri’s-Sakaleyn*, (thk. Alî Aşûr), Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, 1. Bsk., Beyrut 2001, c. III, s. 416-419; İbn Merdeveyh, *Menâkıbu Alî*, s. 266; Şeyh Sadûk, *Terceme-i Emâlî*, s. 488.

¹⁷⁷ Gaybî, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. VIII, s. 301-305; Kummî, *Tefsîr*, c. VII, s. 103; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c. VII, s. 506; Suyûtî, *Tefsîr*, c. V, s. 477-478; Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî ‘İlmi’t-Tefsîr*, el-Mektebetü’l-İslâmî, 4. Bsk., Beyrut 1987, c. V, s. 205.

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. VIII, s. 305; Kummî, *Tefsîr*, c. VII, s. 103; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, c. V, s. 205.

Sonuç

Eserin yazıldığı dönem ve eserde kaynak olarak atıfta bulunulan eserler ve eserin muhtevası dikkate alındığında daha çok o dönemde Anadolu halk kültüründe yaygın olan dinî inanç ve motiflere yer verildiği görülür.¹⁸⁰

Şerhte atıfta bulunulan ayetlere gelince, bunlar bir olayı veya bir meseleyi izah için veya ayetin mefhumunu ortaya koymak, bir başka ifadeyle tefsir ilminde olduğu gibi ayetlerde mündemiç bulunan ilahî muradı keşf ve istinbat için değil, *Hutbetü'l-Beyân* sözlerini şerhetmek ve hadis denilen metinlerle ortaya konan mitolojik Ali kültünü desteklemek için başvuru delillerden ibarettir. İstişhad edilen, Peygamber'e nisbet edilen hadis metinleri ve konuya ilişkin ne mantuk ve melfuzunun ne de işaretinin imkân ve ihtimal vermediği ancak subjektif yorumlarla istidlal edilen ayetler, tamamen efsanevî Ali kültünü ve Türkmen halk kitlelerinde yaygın olan dinî inanış biçimlerini kuvvetlendirip pekiştirmeye yönelik olmaktan öte bir gayeye matuf değildir. Eser, o dönem Fütüvvet ehli arasında yaygın olan dinî inancın anlatımı bağlamında doğrudan veya dolaylı yönden ilişkilendirilen ayetlerden oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle ayetler, önceden kabul edilmiş mukaddimelerin doğrulayıcı ve destekleyici birer makyası olarak isti'mâl edilmiştir. Konular arasında istidlal edilen ayetlerin bir kısmı genellikle tasavvuf kültüründe üzerinde durulan ayetlerden ancak büyük bir çoğunluğu ise Şi'î tefsirlerde, Hz. Ali'nin menâkıbı

---

¹⁸⁰ Eserde yer alan bazı inanç ve motifler şunlardır: Kur'an'ın her şeyi içinde barındırdığı, bütün varlığın esrarı ve bilgisinin onda bulunduğu, hem zâhirî hem de bâtinî bir takım gizli anlamlar, şifreler taşıdığı, bazı harflerin esrarengiz manalar taşıdığı, Kur'an ve ayetlerinin şifa kaynağı olduğu, okunduğunda çeşitli sıkıntılara çare ve bir takım lütuflara ulaşmanın aracı ve Hz. Ali'nin Kur'an'ın bütün gizli ve açık anlamlarına vakıf olduğu mevzuları ele alınmıştır. Ayrıca peygamberler, veliler ve onların dereceleri, insanlar ve onların âbid, zâhit, âlim ve ârif şeklinde tasnifleri, kıyamet alametleri ve ahvali, hesap, mizan, ruhun yaratılışı ve ruhun nebatî, hayvanî, melekî ve insanî diye kısımları, cennet ve cehennem dereceleri, Allah'ın bin bir ismi ve bu isimlerle duanın muradı hasıl edeceği, hayvan derekesine düşmemek ve âlem-i ervâhtan geldiği makamdan daha yüce makamlara varmak için ahlak-ı zemîmeyi terk edip, ibadetlerle ruhu arındırma vb. konulardan da bahsedilmiştir. Bunlara ilaveten Hz. Peygamber'e ve onun soyuna Ehl-i Beyt'e ve Hz. Ali'ye sevgi, O'nun menâkıp ve fezâili, ona atfedilen harikuladeliğeler ve 12 imam, eserde hararetle işlenen meseleler arasında yer almıştır.

ve fezâili ile ilgili kitaplarda Ali ve Ehl-i Beyt ile ilişkilendirilen ayetlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte tefsirlerde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile irtibatlandırılmamış olup da doğrudan veya dolaylı yönden Gaybî'nin yorumuyla Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilişkilendirilen ayetler de yer almaktadır. Müellifin, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili pek çok ayete ilişkin yapmış olduğu yorum ve naklettiği rivayetlerin en dikkat çekici olan yönü ise, bunların sadece Şi'î kaynaklarda değil birçoğunun Sünnî tefsirlerde de yer almış olmasıdır. Dolayısıyla Anadolu halk kitlelerinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin filizlenmesinde XV. ve XVI. yüzyıl Şi'î propagandaların etkisinin yanında Sünnî kaynaklarda da bu duyguyu besleyen oldukça ciddi malzemenin var olduğu görülür. Muhtemelen Anadolu Alevî-Bektaşîliğinin İran Şi'îliğinden ayrılıp Sünnî bir nitelik arzemesi de bundan olsa gerektir.

Ayrıca günümüzde Sünnî ve Alevî diye aynı inanç ve kültür müntesiplerinin ayrıştırılmaya çalışıldığı bir dönemde XV. yüzyıl Alevî-Bektaşî referansları arasında yer alan bu eserde “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat” ifadesinin çokça kullanılmış olması, dört halifeye herhangi bir kınama ve eleştiriye yer vermeden vurgu yapılması o dönem Anadolu'da halk tabanında Alevî-Sünnî diye köklü bir ayrımın olmadığını ilk etapta düşündürmektedir. Kaldı ki bütün Ehli-Sünnetin Hz. Ali'yi sevdiği ve özellikle Anadolu halk kitlelerinde Hz. Ali'nin destanlaştığı da ayrı bir gerçekliktir. O nedenle Hz. Ali, bir mezhep veya tarikatın sembolü olma yerine, o dönemde kahramanlık, cengâverlik, yiğitlik, alperenlik duygularıyla dolu olan Sünnî Türkmen halk kitlelerinin ruhunda yarı dinî, yarı mitolojik tasavvur ve tahayyüllerle destanlaşan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸¹

---

¹⁸¹ Anadolu'da Fütüvvet ehlinin bu yarı dinî yarı mitolojik Ali muhayyilesi şöyledir: Hz. Peygamber'in nübüvvet nûru ile Hz. Ali'nin velâyet nûru birbirinden ayrı değildir. Onun velâyet nûru kıyamete kadar devam edecektir. Nasıl ki Hz. Muhammed bütün peygamberlere hüccet ise Hz. Ali de bütün evliyalara hüccettir. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 11-12) Ali, Hz. Peygamber'in velîsi, vâsîsi ve onun nübüvvetinin vekilidir. Hz. Peygamber'e komşu olmanın, Allah'ı görmenin, cennete girmenin yolu Hz. Ali ve onun soyunu sevmekten geçer. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 19) Yağmur bulutunu oluşturan, yağmuru yağdıran ırmakları akıtan, şimşeği çaktıran O'dur. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 20-21) Yedi kat sema, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt adları hürmetine ayakta durur. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 21) Hz. Eyyub'u müptela olduğu hastalıktan, Hz. Yunus'u balığın karnın-

Eserde her ne kadar Fütüvvet kültürünün ve velayet inancının bir gereği olarak Hz. Ali'ye Peygamberlik hasletleri veya yarı Tanrısal vasıflar yüklense de diğer yandan Hz. Ali'nin Hz. Musa gibi asayı ejderhaya çevirmesi, Hz. Davud gibi demiri elinde eritip yoğurması, Hz. İbrahim gibi ateşte yanmaması, Hz. İsa gibi ölülere diriltmesi vb. kerametleri, velâyet nûru ve Allah'ın izni ile bunları gerçekleştirmiş olduğunun özellikle vurgulanması ve Hz. Ali'ye Tanrı diyen Benân b. Semân ve Nasr Tûsî'nin kâfir ve cehennemlik olduklarının ifade edilmesi,¹⁸² Alevî-Bektaşîliğe asla yakıştırılamayacak "Ali'nin Allah olduğu"¹⁸³ şeklindeki gerek geçmişte gerek günümüzdeki din dilini, tasavvuf edebiyatını ve daha da ötesi Ali'de mücessem ve müşahhas hale gelen Anadolu Türklüğünün cengâverlik ruhunu bilmemekten kaynaklanan bir takım yanlış algılamaları bertaraf etmektedir.

Kaynakça

- Âbî, Ebû Saîd Mansur b. Hüseyin er-Râzî, *Nesru'd-Dürri fi'l-Muhâdarât*, (Tah. Halid Abdulğani Mahfûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 2004.
- Âga Bozorg-ı, et-Tahrânî, *ez-Zerîa ilâ Tesânifi'ş-Şîa*, Dâru'l-Edvâ, 3. Bsk., Beyrut 1983.
- Ateş, Süleyman, "İmamiyye Şî'âsı'nın Tefsir Anlayışı", *AÜİFD*, Ankara 1975, c. XX, s. 147-172.
- İslam Tasavvufu*, Pars Matbaası, İstanbul 1972.

---

dan kurtaran, nûr-u velâyet-i Ali'dir. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 22) Hz. Musa'nın hidayet bulması, peygamberlerin müşkillerinin çözülmesi, Hz. Şit'in rumuz ilmini öğrenmesi, Hz. İdris'in hat yazması, Hz. Yusuf'un rüyaları yorumlaması ve Hz. Süleyman'ın halife olması, "nûr-u velâyet-i Ali" sayesinde. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 23) Hz. Ali'nin kendisi levh-i mahfuzdur. Olmuş ve olacak olanları (ilm-i evvel ve ilm-i ahir) bütün ilimleri bilir. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 14, 17) Hz. Ali, Allah'ın nazargâhı (kalbullah) olduğundan ona sevgi ve muhabbeti olmayanın imanı kabul edilmeyecek, Allah onlara rahmet kılmayacak hatta O'nun hışmına uğrayacaklardır. Halkın Allah katında sığınacağı kişi Hz. Ali'dir. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 14-15) O'nun desturu olmadan Azrail, canları bedenlerden alamaz. Kıyamet gününde bütün mahlûkatın hesabı, cennetlik ve cehennemlikler Hz. Ali'nin elindedir. (Gaybî, *a.g.e.*, s. 12-14).

¹⁸² Gaybî, *a.g.e.*, s. 105 vd. 110.

¹⁸³ Hz. Ali'nin Tanrısalılığı ile ilgili geçmişteki ifadelerin ve günümüz Alevîlerin kabullerinin değerlendirilmesi hususunda bkz. M. Saffet Sarıkaya, "Bektaşî ve Alevîlerde Hz. Ali'nin Tanrısallaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme", s. 1-17, <http://www.msaffets.com>. 07. 03. 2015.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Hallâd b. Ubeydillah el-‘Atkî el-Marûf bi'l, *el-Bahru'z-Zehâr el-Marûf bi-Müsenedi'l-Bezzâr*, (Tah. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Bsk., el-Medînetu'l-Münevvere 1993, (Diğer cilt bsk., 1986).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Tah. Takıyyüddîn en-Nedevî; Haş. Ahmed Ali es-Sehhâr Nufûri) Beyrut Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Bsk., Beyrut 2011.
- Bursî, el-Hâfız Receb, *Meşâriku Envâri'l-Yakîn*, (Tah. es-Seyyid Ali Âşûr), Müessesetu'l-A'lemî, 1. Bsk., Beyrut-Lübnan 1999.
- Buyruk İmam-ı Cafer Buyruğu*, Ayyıldız Yay., Ankara ty.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 8. Bsk., Ankara 1991.
- Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1988.
- Ceyhan, Adem, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.
- Cürcani, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, Matbaayı Ahmet Kamil, İstanbul 1327.
- Dindî, Emrah, *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Ebî Ya'lâ el-Mevsilî, Hâfız Ahmed b. Ali b. el-Mesunî et-Temîmî, *Müsned*, (Tah. Hüseyin Selîm Esed), Dâru'l-Me'mûn, 1. Bsk., Dîmeşk 1987.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, (Tah. Muhammed Avvâme), Müesssetu'r-Reyyân, 1. Bsk., Beyrut 1998.
- Furat, A. Subhi, “Veli”, *İA.*, İstanbul 1986, c. XIII, s. 287-292.
- Gaybî, Seyyid Hüseyin İbn Seyyid, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, (Haz. M. Saffet Sarıkaya), Fakülte Kitabevi, 1. Bsk., İsparta 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Akademik Yay., İstanbul 2011.
- “Şeyh Seyyid Gaybî Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in 'Fütüvvet-Nâme'si'”, *İÜİFM*, XVII/I-IV, İstanbul 1955-1956, s. 27-72
- Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, (Haz. Rüştü Şardağ), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- Makalat*, (Haz. Esad Coşan), Seha Neşriyat, Ankara ty.
- Vilâyetnâme*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılab Kitabevi, Nurgök Matbaası, İstanbul 1958.
- Hâirî, Ali el-Yezîdî, *İlzâmu'n-Nâsib fî İsbâti'l-Hucceti'l-Ğâib*, Dâru ve Matbaatu'n-Nu'mân, 3. Bsk., Beyrut-Lübnan 1971.
- Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (Tah. Hamdî ed-Demirdâş Muhammed), el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. Bsk., Beyrut 2000.
- Hâkim Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasan, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, (Tah. Osman İsmail Yahya), Ma'hadü'l-Adabi's-Şarkıyye, Beyrut 1965.
- Hucvuri, Ebu'l-Hasen Gencbahş Ali b. Osman Ali, *Hakikat Bilgisi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982.

- Hûî, Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Müsevî, *Sırâtu'n-Necât fi Ecvibeti'l-İstiftâât*, (Ta'l. el-Mirzâ eş-Şeyh Cevâd et-Tebrîzî), Matbaatu Selmân el-Fârisî, 1. Bsk. yy. 1416.
- Huveyzî, Abd Ali b. Cum'a el-Arûsî, *Tefsîru Nûri's-Sakaleyn*, (Tah. Ali Aşûr), Müessesetu't-Târihi'l-Arabî, 1. Bsk., Beyrut 2001.
- İbn Ferrûh es-Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen, *Besâiru'd-Deracât*, (Tah. Hâc Mirzâ Hüseyin), Menşûrâtü'l-A'lemî, 2. Bsk., Tahran 1374.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, (Şerh. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Hadîs, 1. Bsk., Kâhire 1995.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Fezâilu's-Sahâbe*, (Tah. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1. Bsk., Mekke 1983.
- İbn Kesîr, Hâfız Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru İbn Hazm, 2. Bsk., Beyrut 2009.
- İbn Merdeveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ el-İsfahânî, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib ve ma Nezele mine'l-Kur'an'i fi Ali*, (Tah. Abdürrezzâk Muhammed Hüseyin Hırzuddîn), Dâru'l-Hadîs, 1. Bsk., Kum 2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Teşîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, 4. Bsk., Beyrut 1987.
- İbnu'l-Meğâzîlî, Ali b. Muhammed b. Muhammed b. et-Tayyib b. Ebî Ya'lâ b. el-Celâbî Ebu'l-Hasen el-Vâsîdî el-Mâlikî, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, (Tah. Ebû Abdîrrahmân Türkî b. Abdillâh el-Vadiî), Dâru'l-Âsâr, 1. Bsk., Sana 2003.
- Kaplan, Doğan, "Konya Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Alevîlik ve Bektaşîlikle İlgili Yazma Eserler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012/62, s. 305-324.
- Kaplan, İsmail, "Alevî İnancının Kaynakları ve Alevilerde Tanrı Kelamına (Kutsal Kitaplara) Bakış": <http://alevi.com,TR/wp-content/uploads/2011/10/Aleviligin-kaynaklari.pdf>, 21.08.2016.
- Karaman, Hayrettin-Ali Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, TDV, 4. Bsk., Ankara 2009.
- Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdâd 1941.
- Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari, *Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1979.
- Kemikli, Bilal, *Sunullah Gaybî Divan*, İnceleme-Metin, MEB., İstanbul 2000.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrâhîm, *Tefsîru'l-Kummî*, (Tah. Tayyib el-Müsevî el-Cezâîrî), Matbaatu'n-Necef, yy. 1387.
- Kummî, Nizâmuddîn Hasan b. Muhammed b. el-Huseyin, *Ğerâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkân*, (Tah. İbrâhîm Atve Avez), Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Bsk., Mısır 1962.

- Kundûzî, Süleyman b. İbrâhîm Kelan b. Muhammed Bâbâ Havâce el-Hüseyînî el-Belhî, *Yenâbiu’l-Mevedde*, (Tas. Alaüddîn el-A’lemî), Müessesetu’l-A’lemî li’l-Matbûât, Beyrut 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. el-Ensârî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, (Tah. Muhammed İbrâhîm el-Hafnâvî), Dâru’l-Hadîs, 1. Bsk., Kâhire 1994.
- Meclisî, Allâme Muhammed Bâkır, *Bihâru’l-Envâri’l-Câmiati li-Düreri Ahbâri’l-Eimmeti’l-Ethâr*, (Tah. Lecne mine’l-Ulemâi ve’l-Muhakkikine’l-Ehissâ), Müessesetu’l-A’lemî, Beyrut-Lübnan 2008.
- Mir’âtu’l-Ukûl fi Şerhi Ahbâri Âli’r-Rasûl*, Dâru’l-Kütübî’l-İslâmiyye, Tahrân 1375.
- Muhyiddin İbn Arabî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali, *Fususul-Hikem*, (Ter. ve Şerh: A. Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın) İFAV., Yay., İstanbul 2002.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbüürî, *Sahîhu Müslim*, (Tah. Nazar Muhammed el-Fâriyâbî), Dâru Taybe, 1. Bsk., Riyâd 2006.
- Nesefî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, (Tah. Yûsuf Ali Bedyûyi), Dâru İbn Kesîr, 1. Bsk., Dîmeşk 2005.
- Nurullâh el-Hüseyînî, el-Mar’aşî, et-Tüsterî, *İhkâku’l-Hak ve İzhâku’l-Bâtıl*, Mektebetu Ayetullahi’l-Uzmâ el-Mar’aşî, Kum 1986.
- Oytan, M. Tevfik, *Bektaşiliğin İcyüzü, Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir?* Maarif Matbaası, 2. Bsk., İstanbul ty.
- Öztürk, Mustafa, *Kur’an ve Aşırı Yorum*, Avrasya Yayın Reklam Mat., Ankara 2003.
- Râzî, el-Fahr, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabiyyi, 2. Bsk., Beyrut 1997.
- Safadî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *Kitâbu’l-Vâfi bi’l-Vefeyât*, (Tah. Ahmed el-Arnâvût-Tezkî Mustafâ), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabiyyi, 1. Bsk., Beyrut- Lübnan 2000.
- Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, (Tah. Seyyid Kesrevî Hasan), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 2004.
- Sarıkaya, M. Saffet, “Şerhu Hutbeti’l-Beyân’da Ehl-i Beyt İle İlgili İnanç Motifleri”, *Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-Yıl: 5, Sayı: 12, 2004/2, s. 1-11.*
- “Bektaşî ve Alevilerde Hz. Ali’nin Tanrısallaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme”, s. 1-17, <http://www.msaffets.com>. 07. 03. 2015.
- “Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi”, *İslamiyat*, VI/3, Ankara 2003, s. 93-110.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tusî, *el-Luma’*, (Tah. Abdulhalim Mahmud Taha-Abdubaki Surur), Dâru’l-Kütübî’l-Hadîse, Mısır 1960.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn, *ed-Dürü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri’l-Me’sûr*, Dâru’l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut 1983.
- el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, (Ter. Sakıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik) Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.

- Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh, *Terceme-i Emâli Şeyh Sadûk*, (Ter. Muhammed Hüseyin Hurşîdî), İntihâb-ı Evvel, Kum (Qum) 1389.
- Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., 8. Bsk., Konya 2004.
- Taberânî, Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Tah. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2. Bsk., yy. ty. (Yararlanılan diğer cildin baskı tarihi, c. X, 1986).
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. Bsk., Lübnân 2009.
- Tabersî, Ebû Ali Fazl b. Hasen, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Tah. Lecne mine'l-Ulemâ), Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme b. Abdi'l-Melik b. Seleme, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (Tah. Şuayb el-Arnâvût), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrut 1494.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiü's-Sahîh, Sünen*, (Tah. İbrâhim Atve İvaz), Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Bsk., Kahire 1965.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen, *et-Tıbyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut ty.
- Tüsterî, Sehl b. Abdillâh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Mısır 1329.
- Vâhidî, İmâm Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâb-ı Nüzûl*, (Ter. Necati Tetik-Necdet Çağıl), İhtar Yay., Erzurum 1994.
- Yıldız, Harun, "Ehl-i Beyt İnanışlarının Anadolu Alevileri Üzerindeki İzdüşümleri", *Ma'rife (Ehl-i Beyt Sayısı)*, Yıl: 3, Sayı: 4, Kış 2004, s. 297-317.
- "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 30, Yaz 2004, s. 323-359
- Yurdagür, Metin, "Cefr", *DİA*, 1993, c. VII, s. 216-217.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006.
- Zelyut, Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Anadolu Kültür Yay., İstanbul 1990.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Carullah Muhammed b. Ömer Muhammed, *el-Keşşâf*, (Tas. Muhammed Abdusselâm Şâhin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1995.